

YEMEN'DE İSYAN VE KOLERA (1911)

REBELLION AND CHOLERA IN YEMEN (1911)

Zabit ACER*

Geliş Tarihi/Received:07.02.2025

Kabul Tarihi/Accepted:11.06.2025

ACER, Zabit, (2025), "Yemen'de İsyân ve Kolera (1911)", Belgi Dergisi, S.30, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, Yaz 2025/II, ss. 377-398.

Öz

Yemen Arabistan Yarımadası'nın güneybatısında yer almış olup, Yavuz Sultan Selim 1517'de Mısır'ı alıp Memlûkları Osmanlı hâkimiyetine aldıktan sonra Memlûklara bağlı olan Hicaz ve Yemen Osmanlı idaresine geçmiştir. Osmanlı Devleti Yemen'i merkezden atadığı valilerle yönetmiştir. 1569 yılında İmam Mutahhar'ın San'a'yı kuşatmasıyla Yemen'de Osmanlı Devleti'ne karşı ilk isyan hareketi başlamıştır. İngiltere Aden ve Cibuti üzerinden isyancı şeyhlere para ve silah dağıtarak Osmanlı'nın Yemen'deki nüfuzunu kırmaya çalışmıştır. İngiltere'nin Yemen'de etkisini artırması başta Fransa olmak üzere Hollanda, Amerika Birleşik Devletleri ve Almanya'yı rahatsız etmiştir. Yemen'deki Zeydîlerin Osmanlı idaresini yok sayması, kabile hayatı yaşayan imamların lider olarak ortaya çıkması ve Osmanlı yöneticilerin yanlış tutumlarından dolayı Yemen'de farklı zamanlarda isyanlar çıkmıştır. Osmanlı Devleti 1849, 1872, 1905 ve 1911'de Zeydî İmamlarla anlaşmalar imzalayarak ortaya çıkan isyanları bitirmek istemiştir. 28 Şubat 1911 tarihinde Ahmed İzzet Paşa Yemen sorununu halletmek amacıyla Hamidiye kruvazörüyle Yemen'e yollanmıştır. İstanbul ve diğer vilayetlerden toplanan askerler ile 7. Ordu birliğindeki toplam 50.000 kişilik kuvvet San'a'yı sarmışken kuşatma kaldırmıştır. Buna karşılık İmam Yahya ile 13 Ekim 1911 tarihinde isyanları sonlandırması üzere anlaşmaya varılmıştır. Yemen'de 1911 yılında Daan'da İmam Yahya ile yapılan anlaşmayla I. Dünya Savaşı sonuna kadar sulh dönemi yaşanmıştır. 1911'de Yemen'de bir yandan isyancı şeyhlerle uğraşan Osmanlı ordusu diğer taraftan da çok sayıda ölümlere neden olan kolera'nın etkisi altında kalmıştır. Askerî hareketlilikten ve isyancıların fazla olmasından dolayı bulaşıcı kolera hızlı bir şekilde her tarafa yayılmıştır. Yapılan bu çalışmanın amacı 1911 yılında Osmanlı Devleti'ni Yemen'de birincisi kolera, ikincisi hiziplere ayrılmış isyancı şeyhler olmak üzere iki büyük tehlikenin nasıl zayıf düşürdüğünü, 1911 yılında Yemen'deki askerî faaliyetler ile kolera'nın etkisini arşiv belgeleri, dönemin basını ve diğer kaynaklara göre ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: *İsyân, Kolera, Osmanlı Devleti, Yemen, İmam Yahya.*

*Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Yakınçağ Tarihi ABD, zabitacer@hotmail.com, (<https://orcid.org/0009-0003-3901-4629>).

Abstract

Yemen is located in the southwest of the Arabian Peninsula, and after Yavuz Sultan Selim conquered Egypt in 1517 and brought the Mamluks under Ottoman rule, Hejaz and Yemen, which were under the Mamluks, came under Ottoman rule. The Ottoman Empire governed Yemen with governors appointed from the center. The first rebellion movement against the Ottoman Empire began in Yemen in 1569 when Imam Mutahhar laid siege to Sana'a. England tried to break the Ottoman influence in Yemen by distributing money and weapons to the rebel sheikhs through Aden and Djibouti. England's increasing influence in Yemen disturbed France, the Netherlands, the United States of America and Germany in particular. Rebellions broke out in Yemen at different times due to the Zaydis in Yemen disregarding the Ottoman administration, the emergence of tribal imams as leaders and the wrong attitudes of the Ottoman administrators. The Ottoman Empire signed agreements with the Zaydi Imams in 1849, 1872, 1905 and 1911 to end the rebellions that had emerged. On February 28, 1911, Ahmed Izzet Pasha was sent to Yemen with the cruiser Hamidiye to resolve the Yemen issue. With the agreement made with Imam Yahya in Daan in 1911, a period of peace was experienced in Yemen until the end of World War I. While a total force of 50,000 troops, consisting of soldiers gathered from Istanbul and other provinces along with the 7th Army unit, had surrounded Sana'a, the siege was lifted. In response, an agreement was reached with Imam Yahya on October 13, 1911, to end the uprisings. In 1911, the Ottoman army, which was dealing with rebel sheikhs in Yemen on the one hand, was also affected by cholera, which caused many deaths. Due to military activity and the large number of insurgents, contagious cholera spread rapidly throughout the area. The purpose of this study is to reveal how the Ottoman Empire was weakened by two great dangers in Yemen in 1911: the first, cholera and the second, the rebel sheikhs divided into factions, and the military activities in Yemen in 1911 and the effects of cholera according to archival documents, the press of the period and other sources.

Keywords: *Rebellion, Cholera, Ottoman Empire, Yemen, Imam Yahya.*

Giriş

Arabistan Yarımadası’nın güneybatısında yer alan Yemen, güneyden Aden Körfezi batıdan Kızıldeniz’le çevrelenmiş olup, bu iki denizin birbirine bağlandığı bir boğaza sahiptir. Kızıldeniz’den kuzeye doğru gidildikçe farklı yükseltilerde çeşitli dağlık yerler görülür. Arap Yarımadası’nın Kızıldeniz ve Hint Okyanusu kıyısına sahip olan Yemen’in dağlık bölgesine Sera, en verimli ve yerleşmeye uygun ovalık kısmına ise Tihame denilmiştir.¹ Yemen’de Serat silsilesi üzerinde 3061 metre yüksekliğindeki Sabor Dağı bulunmaktadır.²

16.yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti Kızıldeniz ve Hint Okyanusu’nda Portekiz tehlikesinin belirmesi üzerine Yemen’e ilgi duymaya başlamıştır.³ Osmanlı Devleti, Arap Yarımadası’nın güneyine yerleşen Portekizlerin kuzeye doğru ilerlemesini engellemek, Yemen, Mekke ve Hindistan’daki Müslümanları Portekizlilere karşı korumak için Yemen’i hâkimiyeti altına almıştır.⁴ Yavuz Sultan Selim 1517’de Mısır’ı alıp Memlûkları Osmanlı hâkimiyetine aldıktan sonra Memlûklara bağlı olan Hicaz ve Yemen Osmanlı idaresine geçmiştir.⁵ Osmanlı Devleti Yemen’i merkezden atadığı valilerle idare etmiştir.⁶ Yemen 1538’den 1565 yılına kadar bir beylerbeyinin idaresinde bütün bir eyalet olarak yönetilirken, sınırlarının genişliği nedeniyle ikiye bölünerek idare edilmiştir. Bunun sonucunda merkezi Zebid olan Yemen Vilayeti Murad Paşa’ya, San’a⁷ vilayeti ise Rıdvan Paşa’ya verilmiştir. Diğer taraftan iki paşa arasında rekabet başlamış ve Osmanlı Devleti’ne tâbi olan Arap kabileleri Rıdvan Paşa’nın zorlamasıyla Zeydî Mutahhar’la anlaşarak isyan etmişlerdir.⁸ 1569 yılında İmam Mutahhar’ın San’a’yı kuşatmasıyla Yemen’de Osmanlı Devleti’ne karşı ilk isyan hareketi başlamıştır.⁹ 17.yüzyılın başlarına kadar devam eden bu isyanları sona erdirmek isteyen Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa’nın düzenlediği seferden sonra vilayetin kıyı tarafı olan Tihame’de Osmanlı hakimiyeti sağlanmıştır. Fakat yönetimin Zeydî olmayan bir kabile reisine verilmesi üzerine tekrar başlayan isyanları sonlandırmak için 1849’da Yemen valisi ile Zeydî İmam arasında antlaşma imzalanmasına rağmen çatışmalar devam etmiştir. Muhtar Paşa 1872 yılında Yemen’in dağlık kısımlarına sefer düzenleyerek San’a, Hudeyde ve Taiz’i kontrolü altına almıştır.¹⁰

¹ Hasan Kadri, *Yemen ve Hayatı*, Kader Matbaası, İstanbul, 1910), s. 1; İhsan Süreyya Sırma, “Yemen’in Jeo-Politik Durumu ve Osmanlı Devleti’ne Katılması” *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Prof.M.Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı, 1982, s. 427.

² M. Tevfik, *Memâlik-i Osmaniye Coğrafyası*, Karabet Matbaası, İstanbul, 1910), s. 44.

³ İdris Bostan, “Yemen Osmanlılar Devri” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 43, 2013, s. 406.

⁴ İhsan Süreyya Sırma, “Yemen”, *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, C. 13, 1986, s. 375-376.

⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s. 292, s. 426; Nureddin, *Yemen Layihası*, Matba-i Âmire, İstanbul, 1909, s. 4; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1974, s. 6.

⁶ Serap Sert, “Yemen’de İslahat ve Çözüm: Osmanlı Meclis-i Mebusan’ında Tartışmalar (1908-1911)” *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 37, S. 2, 2022, s. 632.

⁷ San’a Osmanlı idaresine geçtikten sonra şehrin çoğunluğu Türklerden oluşmakla birlikte yerli halktan Zeydîler, Şafililer, İsmâîlîler ve Yahudiler de yer almıştır. Yasemin Barlak, “Yemen’de Bir Osmanlı-Arap Şehri: San’a” *İstem*, S. 30, 2017, s. 344.

⁸ Reyhan Şahin Allahverdi, “Yemen Tarihi Çalışmalarında Fetih ve Fatihe Bakış” *I. Uluslararası Osmanlı’nın Birinci Hakimiyet Döneminde (M.1517-1635) Yemen Sempozyumu*, 2015, s. 96.

⁹ Hatice Durgun, “1891 Yemen İsyanında Antalya Redif Alayı: Başarı ve Talihsizlikler” *18. Türk Tarih Kongresi*, C. 6, 2018, s. 213; Zeydî imamı olabilmek için peygamber soyundan gelmenin şart olduğuna ve imam dışında başka otorite olmadığına inanan Zeydî halk kendilerini hâkimiyet altına almak isteyen Osmanlı Devleti’ne karşı yıllarca isyan etmiştir. Metin Ayışığı, “Osmanlı’nın Son Vilayeti Yemen” *XIII. Türk Tarih Kongresi*, 1999, s. 1985.

¹⁰ Sert, “Yemen’de İslahat ve Çözüm”, 632; Osmanlı Devleti 1849’dan sonra Yemen’i bazen valilik ve bazen de mutasarrıflıkla yönetmiştir. Yahya Yeşilyurt, Bülent Şişgva, “Yemen’in Tarihî-Coğrafi Durumu ve Yeniden Fethine Dair Bir Manzume” *Tarih Dergisi*, S. 51, 2012, s. 113.

İngiltere 17. yüzyılın başlarında Yemen'e, Kızıldeniz-Hint Okyanusu deniz trafiği üzerinde bulunduğu için ilgi duymuştur.¹¹ İngiltere önce kömür rezervi olan Aden'i Osmanlı Devleti'nden aldığı izinle ele geçirmiştir. Daha sonra Hadramavt ve Nevahi-i Tis'a¹² gibi yerler aynı izne dayalı olarak Osmanlı Devleti tarafından İngiltere'ye verilmiştir.¹³ 19. yüzyıl başlarından itibaren Yemen'e askerî kuvvet çıkaran İngiltere, kendi çıkarları doğrultusunda Yemenli şeyhleri değişik yöntemler kullanarak Osmanlı aleyhine kışkırtıp isyan ettirmiştir. İngiltere'nin Yemenli Müslümanlara Aden ve Cibuti üzerinden dağıttığı para ve silahlar daha sonra Osmanlı Devleti'ne karşı yapılan isyanlarda kullanılmıştır.¹⁴ İsyançı şeyhlere bağımsızlık vadederek onları koruyan İngiltere, Osmanlı'nın Yemen'deki nüfuzunu kırabilmek ve devlete aleyhine kışkırtmak için Scott adında gemisiyle ajanlarını getirerek halkı isyana teşvik etmiştir.¹⁵ Arabistan yarımadasının güvenliği açısından Yemen'in stratejik konumu ve Osmanlı Devleti'nin okyanuslara açılan kapısı olması nedeniyle batılı devletler Yemen'e sızmak istemişlerdir.¹⁶

İngiltere'nin Yemen'de etkisini artırması başta Fransa¹⁷ olmak üzere Hollanda, Amerika Birleşik Devletleri ve Almanya'yı rahatsız etmiştir. İngiltere Süveyş Kanalı projesine başlangıçta karşı çıkmışsa da kanalın açılmasında sonra Hindistan'a giden sömürge yolları üzerindeki kritik yerler İngiltere tarafından ele geçirilmiştir. Osmanlı Devleti ise Kızıldeniz'deki hâkimiyetini tekrar sağlayabilmek için batılı devletlerin göz diktiği Yemen'deki hâkimiyetini güçlendirmeye çalışmıştır. Süveyş Kanalı'nın açılışından sonra 1870 tarihinde Asir Emiri Muhammed bin Ayaz'ın isyanını bastırmak için Redif Paşa'nın başında olduğu fırka-i ihtiyatiye Yemen'e gönderilmiştir. Daha sonra bu ordunun başına tayin edilen Ahmed Muhtar Paşa Yemen'de yeniden bir yapılanmaya gitmiştir.¹⁸ Bu amaçla Osmanlı Devleti Yemen'de 7. orduyu¹⁹ kurarak, vilayet merkezi San'a olmak üzere Yemen'i Cebel-i Haraz, Taiz, Hudeyde ve Asir şeklinde 4 sancağa ayırmıştır.²⁰ 1872 yılında Asir taraflarında asayiş sağlamak için 7. ordu adında bir askeri güç oluşturulmasından

¹¹ Yabancı devletler Abdülaziz döneminden itibaren Kızıldeniz sahillerine yerleşme isteklerini açık bir şekilde ortaya koymuşlardır. Süleyman Kâni İrtem, *Osmanlı Devleti'nin Mısır Yemen Hicaz Meselesi*, Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 1999, s. 130.

¹² İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında ilk olarak 1873 tarihinde Aden'de Arap şeyhlerinden Lehic ve Dalî'nin arazileri hakkında görüşmeleri yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nin Lehic hakkında istediği izaha cevaben İngiltere elçiliği tarafından 24 Kasım 1873 tarihinde verilen notada mesele açıklanmıştır. İngiltere Nevahi-i Tis'a olarak adlandırılan Taiz Sancağı hududundaki 9 yeri satın aldığını ve Osmanlı Devleti'nin buralara müdahalesini kabul etmediğini bildirmiştir. Bu yerler Fazlı, Amirî, Avlaki, Havaşibi, Akrabi, Abdelfî (Lahic), Yafi, Allavî, Sabihî'den oluşmuştur. Rumbeyoğlu Fahrettin Bey, *Aden ve Nevahi-i Tis'a Meselesi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1918, s. 12.

¹³ Sırma, "Yemen'in Jeo-Politik", s. 441-442.

¹⁴ İhsan Süreyya Sırma, *Osmanlı Devleti'nin Yıkılışında Yemen İsyanları*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1994, s. 74-80.

¹⁵ Ayışığı, "Osmanlı'nın Son", s. 1989-1990.

¹⁶ Yasemin Barlak, "İsmail Hakkı Paşa'nın Valiliği Döneminde Yemen'de Hamidiye Askeri Teşkilatının Kuruluşu" *Avrasya Uluslararası Araştırmaları Dergisi*, C. 8, S. 22, 2020, s. 350.

¹⁷ Süveyş Kanalı'nın açılmasından sonra stratejik bir konuma sahip olan Yemen'de Fransa'nın Şeyh Said adındaki yeri elde etmeye çalışması Osmanlı-Fransız rekabetine yol açmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. Durmuş Akalın, "Yemen'de Şeyh Said Adlı Arazi Çerçevesinde Osmanlı-Fransız Rekabeti (1868-1912)" *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 30, S. 1, 2015, s. 6-7.

¹⁸ Durmuş Akalın, Kamuran Şimşek, "Yemen Valisi Ahmed Muhtar Paşa Dönemi ve Yemen'de Osmanlı İdaresi" *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 17, S. 34, 2017, s. 9-10.

¹⁹ Yemen, Mekke ve Medine'deki 3. ve 5. ordulardaki askerler arasından hızlı bir şekilde 7. ordu adında yeni bir kuvvet kurulmuştur. Bu askeri güç çoğunlukla Zeydî imamlar tarafından çıkarılan isyanları bastırmak üzere kullanılmıştır. Öyle ki isyanların büyümesi üzerine 7. ordu da yetersiz kaldığı durumlarda diğer bölgelerden takviye kuvvet istenmiştir. Barlak, "İsmail Hakkı Paşa'nın Valiliği", s. 351.

²⁰ Cebel-i Haraz Sancağı: Cebel-i Haraz, Hacur, Kukaben, Amran, Ânis ve Yerim; Taiz Sancağı: Maha, Adin, Medineteyn ve Ka'tebe; Hudeyde Sancağı: Hudeyde, Ebû Arîş, Zebid, Lahye, Zeydiye, Cebel-i Rîme, Bacil ve Zebid; Asir Sancağı: Ebha, Sıbya, Rical Elma', Kunfude, Beni Şehr, Gamid ve Zehran kazalarından oluşmuştur. Rüşdü Paşa, *Yemen Hatırası*, Matbaa-i Osmanî, İstanbul, 1911, s. 47; M. Tevfik, *Memâlik-i Osmaniye*, s. 85-86.

sonra Asir Emiri Mehmed bin Ayaz Tihame’ye kadar yürümüş hatta Hudeyde’yi basarak Yemen ve Mekke taraflarını tehlikeye düşürmüştür. Bunun üzerine Ferik Paşa komutasında Yemen’e 17 tabur ve Mısır’dan 20.000 asker gönderilmiştir. Böylece Asir meselesi kapanarak yeniden bir Yemen Vilayeti oluşturulmuştur.²¹

Yemen’deki Zeydîlerin Osmanlı idaresini yok sayması, kabile hayatı yaşayan imamların lider olarak ortaya çıkması ve Osmanlı yöneticilerin yanlış tutumlarından dolayı 1889 ve 1895 yıllarında Yemen’de iki farklı isyan çıkmıştır. İlk isyan bastırılmışsa da ikincisinde Yemen Valisi Ahmet Feyzi’nin İstanbul’dan takviye kuvvet istemesi üzerine Adana ve Akka’daki yedek tugaylar buraya gönderilmiştir. Bununla beraber ıslahat çalışmaları kapsamında idarî yönden Yemen valiliği ve kumandanlığının ayrılması kararlaştırılmıştır.²² 1898 yılında Yemen Valiliğine Hüseyin Hilmi Paşa ve Yemen Müşirliğine de Abdah Paşa tayin edilmiştir.²³

Diğer taraftan II. Abdülhamid’in Yemenli şeyhleri kazanabilmek için onlara paralar, hediyeler ve manevî pâyeler vermesi kısmen şeyhlerin Osmanlı’ya karşı isyanını önleyebilmiştir.²⁴ Yemen meselesini çözmek amacıyla Yemen’in önde gelen dinî liderleri II. Abdülhamid tarafından İstanbul’a çağrılmışsa bir sonuç alınamamıştır. 1909’da Asir’de Şeyh İdris ve 1911’de İmam Yahya’nın isyanı karşısında Osmanlı Devleti acilen önlem almak zorunda kalmıştır. 28 Şubat 1911 tarihinde Ahmed İzzet Paşa Yemen sorununu halletmek amacıyla Hamidiye kruvazörüyle Yemen’e yollanmıştır.²⁵

İstanbul ve diğer vilayetlerden toplanan askerler ile 7. Ordu birliğindeki toplam 50.000 kişilik kuvvet San’ayı sarmışken kuşatma kaldırmıştır. Buna karşılık İmam Yahya ile 13 Ekim 1911 tarihinde isyanları sonlandırması üzere anlaşmaya varılmıştır.²⁶

Osmanlı Devleti bir yandan Yemen’deki isyancı şeyhlerle uğraşırken, diğer yandan da 1911’de Yemen’de ortaya çıkan ve Osmanlı ordusunu olumsuz etkileyerek çok sayıda ölümlere yol açan kolera ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Kolera ilk olarak Hindistan’da Ganj Nehri sahillerinde ortaya çıkmış olup, Hintli hacılar vasıtasıyla Basra Körfezi’ni geçerek Mekke’ye bulaşmış, oradan Cidde, Yenbu, Süveyş yoluyla Kahire’ye gelerek 150.000 Mısırlının ölümüne sebep olmuştur. Bu illet daha sonra askerler vasıtasıyla Anadolu’ya, buradan güney Avrupa’ya geçmiştir. Diğer taraftan İngiltere ve Rusya’ya da bulaşan kolera Osmanlı topraklarında kökleşip kalmıştır.²⁷ Doğu ile batı arasındaki ticaret ve göç yolları güzergahı üzerinde yer alan Osmanlı toprakları kolera’nın ilk ortaya çıktığı andan 5 yıl sonra hastalığın etkisi altına girmiştir.²⁸

A. 1911 Yemen’de İsyân

1. İmam Yahya ve Seyyid İdris’in İsyânı

1910 yılı sonlarına doğru Yemen’de ortaya çıkan karışıklıklara önce İmam Yahya sonra da onunla anlaşılan Seyyid İdris katılmıştır. Asir’in Ebha kazasını kuşatan Seyyid İdris ile

²¹ Ahmed Rasim, *Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi*, Şems Matbaası, İstanbul, 1911, s. 2207.

²² Yahya Yeşilyurt, “Hüseyin Hilmi Paşa’nın Yemen Valiliği ve Ona Yapılan Suikast”, *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 34, 2013, s. 259-260.

²³ Rüşdü Paşa, *Yemen Hatırası*, s. 5.

²⁴ Sırma, *Osmanlı Devleti’nin*, s. 173-178.

²⁵ Bostan, “*Yemen, Osmanlı Dönemi*”, s. 410-411.

²⁶ Bostan, “*Yemen, Osmanlı Dönemi*”, s. 411.

²⁷ Ahmed Rasim, *Resimli ve Haritalı*, 1881; Edhem Necdet, *Kolera Tabibi*, Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaacılık, İstanbul, 1910, s. 20-21.

²⁸ Zabit Acer, “Kütahya’da Kolera Salgını, Etkileri ve Alınan Önlemler (1893)”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 83, 2025, s. 35.

İmam Yahya her fırsatta yerli kabileleri Osmanlı askerlerine karşı kışkırtmıştır. Osmanlı Devleti'ne cihat ilan eden İmam Yahya Osmanlı askerini öldürmenin günah olmadığını açıklamıştır.²⁹ Seyyid İdris ve İmam Yahya, Osmanlı Devleti'nin balkanlarda meşgul olması nedeniyle Yemen'e askerî sevkıyat yapamayacağı düşüncesiyle Osmanlı'ya karşı birleşerek isyan etmişlerdir.³⁰

Yemen'de Osmanlı Devleti'ne karşı 1911'de İmam Yahya'nın isyanının başlangıç noktası, babası Hamîdüddin'in 1889 yılında köydeki arazilerinin vergisini ödememesi sonucunda evlerine el konulmasına dayanmıştır. Mahkemede İmam Yahya'nın babasına yapılan kötü muamele ve evlerine ödenmeyen vergi karşılığında el konulması onda devlete karşı kötü bir intiba uyandırmıştır. Ayrıca Yemen'deki bazı devlet görevlilerinin yaptığı haksız uygulamalar, kıtlık ve Osmanlı ordusundaki teçhizat eksikliği nedeniyle ortaya çıkan otorite boşluğu isyanın diğer nedenleri arasında gösterilebilmiştir.³¹ Yemen'in doğusunda yer alan Sa'da'da Zeydiyye mezhebinden olan İmam Hamîdüddin'in ölümü üzerine oğlu İmam Yahya ve avânesi Osmanlı idaresi altında bulunan dağlık bölgelere saldırmıştır. Hatta bir aralık vilayet merkezi olan San'a'yı istila etmeye teşebbüs etmişlerdir. Osmanlı Hükümeti bunları birçok defa askerî kuvvet kullanarak uzaklaştırmışsa da yine fırsat buldukça saldırmaya devam etmişlerdir.³²

Yemen valisi ve 7.ordu komutanının mevcut asker sayısının takviye edilmesini istemesi üzerine İzmir'den 4, 1.ordudan 4 olmak üzere 8 tabur askerın Yemen'e gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bu askerlerin taşınması için gerekli olan vapurların hazırlanması Bahriye Nezaretî'ne bildirilmiştir. Önceki hafta alınan istihbarat sonucunda Osmanlı askerleri tarafından kovulan eşkiya tekrar Mahaz denilen yere daha kalabalık bir şekilde gelerek askerlere saldırmıştır. Çarpışma 3,5 saatten fazla sürmüş olup, eşkiya Meti tarafına doğru kaçmıştır. Bu çarpışma sırasında Osmanlı askerlerinden 45 şehit ve 80 yaralı olup, eşkiyadan ise 288 kişi ölmüştür.³³

San'a'ya oldukça yaklaşmış olan İmam Yahya'ya karşı asker sevk edilerek top atışları yapılarak uzaklaşması sağlanmıştır. Diğer taraftan Asir'den alınan telgraflardan anlaşıldığına göre Seyyid İdris topladığı isyancılarla bazı yerlere saldırılar düzenleyerek aynı zamanda geçiş yollarını tutmuşlardır. İsyanın sonlandırılması için çok sayıda Osmanlı askeri sevk edilmiştir. İsyanlıların önceki saldırıları karşısında Osmanlı askerleri oldukça iyi tedbirler aldığı için pek çok isyancı ölmüş ve saldırılar püskürtülmüştür. Osmanlı Hükümeti bu bölgelerde tekrar asayiş sağlayabilmek için 8 tabur ve top sevkine karar vermiştir.³⁴

2. Yemen'de Kaçakçılık

Bu sıralarda Yemen'de meydana gelen kaçakçılık nedeniyle Osmanlı Devleti bazı sıkıntılara maruz kalmıştır. Yemen mebusları tarafından Meclis-i Mebûsan başkanlığına verilip Bâbîâlî'ye gönderilen kararda, Hudeyde'de sık sık kaçakçılık olaylarının meydana gelmesinden dolayı Osmanlı Hükümeti'nin tazminat ödemek zorunda kaldığı belirtilmiştir. Birkaç ay önce Senbuk meselesinden dolayı İtalya ile Osmanlı arasında ihtilaf ortaya çıktığı

²⁹ Sert, "Yemen'de Islahat ve Çözüm", s. 649.

³⁰ Serap Sert, "Birinci Dünya Savaşı'nda Yemen, Osmanlı Devleti'nin Temsilcisi Vali Mahmut Nedim Bey'in Yemen'deki Faaliyetleri" *Akademik Bakış*, C. 9, S. 18, 2016, s. 122.

³¹ Yahya Yeşilyurt, "II. Abdülhamit Dönemi Yemen'de İmam Yahya İsyanlarının Ekonomik Kökenlerine Dair Bazı Tespitler" *Tarih ve Günce*, S. 12, 2023, s. 132-133.

³² Mehmed Memduh, *Miftâh-ı Yemen*, Matbaa-i Hayriyye, İstanbul, 1914, s. 28.

³³ *Tasvir-i Efkar*, numara 467, 10 Ocak 1911, s. 1.

³⁴ *Rumeli*, numara 334, 11 Ocak 1911, 3.

için Yemen Vilayeti emrinde Hudeyde’de bir hukuk müşaviri bulundurulması istenmiştir.³⁵ Bu amaçla Tasvir-i Efkar’da yer alan habere göre Yemen sahillerinde gözetlemede bulunmak üzere görevlendirilen 2 savaş gemisinden birisinin Haliç’ten ayrıldığı yazılmıştır. Birkaç güne kadar da diğerinin yola çıkıp Yemen’e doğru hareket edeceği bildirilmiştir.³⁶ Gemilerin görevleri arasında Yemen sahillerini korumanın yanında tarihî eser ve silah kaçakçılığının önlenmesi de yer almıştır.³⁷ Tasvir-i Efkar Gazetesi’nin Tan Gazetesi İstanbul muhabirinden aktardığına göre, Yemen’de askerî sevkiyattan bahsedildikten sonra, Yemen ve Basra sahillerinin korunması için İngiltere’ye sipariş verilen gambotların yapımını kontrol etmek üzere 10 zabitan İstanbul’dan İngiltere’ye ulaştıkları yazılmıştır.³⁸

3. İmam Yahya ve Seyyid İdris İsyanının Devamı

Yemen’de İmam Yahya’nın isyan belirtileri gösterdiği ortaya çıktığından dolayı buraya biraz daha asker gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bunun dışında Seyyid İdris’in de Yemen mebuslarından birisini hapsedtikten sonra idam ettiği duyulmuştur.³⁹ Yemen Vilayeti’nden Asir mutasarrıf ve komutanlığına tayin edilen Said Paşanın talebi üzerine asayişin sağlanması için Yemen’e acilen asker gönderilmesi zorunlu görülmüştür. Bunun için 18 Ocak 1911 tarihinde Meclis-i Vükelâ tarafından kaleme alınıp padişah tarafından tasdik edilen kararname gereğince 10 redif tabur asker silah altına alınarak Yemen’e gönderilmiştir.⁴⁰

San’a yolu üzerinde asayiş sağlanamadığı için 12 günden beri Hudeyde’den San’a’ya doğru hareket eden postanın ulaşmadığı bildirilmiştir. İsyân hareketlerinin genişleyerek yayılmasından ve Seyyid İdris’in Osmanlı askerlerine saldırılarda bulunmasından endişe edildiğinden dolayı yerel yönetim İstanbul’dan yardım istemiştir. Asir, Seyyid İdris ve avâneleri tarafından önceki yıl ekim ayının başından beri kuşatma altına alındığı için mahalli hükümet ile buradaki Osmanlı askerleri mahsur kalmıştır. Aynı şekilde İmam Yahya Osmanlı Devleti’ne savaş ilan ederek kendisine bağlı silahlı eşkıyaları Yemen’in bütün dağlık taraflarına göndermiştir. Şeyh Yûnî Paşa da kendisine katılmıştır. İmam Yahya daha sonra silahlı çetelerinin çoğunu Cibale’ye doğru sevk etmiştir. İsyancı Araplar telgraf hatlarını kestikleri için haberleşmeler durmuştur. Bunun üzerine Yıldız Sarayı’nda bulunan 84.alaydan 2 tabur asker selamlık resmî geçidinden sonra Yemen’e hareket etmiştir. Buraya gönderilen taburların levazım ve teçhizatı oldukça iyi olup, 100 makinalı tüfekleri de yanlarında götürmüşlerdir. Yine aktarılan bilgilere göre Yemen’e sevk edilmek üzere 2.ordudan 1 tabur asker İstanbul’a gelmiştir.⁴¹

İmam Yahya Yemen’de Osmanlı Devleti’ne karşı savaş ilan ederek bütün önemli yerleri işgal ettiği için şehirlerarası ulaşım kesilmiştir. İmam Yahya’nın devamlı kuvvetlerini artırarak tahminen 30.000 kişilik isyancı topladığı ve Osmanlı askerlerine saldırmayı planladığı bildirilmiştir. Diğer taraftan Yemen’e gitmek üzere sabah vapuruna bindirilen 81.alayın 2., 3. ve 4. taburları 21 Ocak 1911 tarihi saat 11’de İstanbul’dan hareket etmiştir.⁴²

³⁵ Yemen mebuslarından Mahmud Nedim, Miralay Seyyid Ahmed, Ahmed Kensi, Seyyid Hasan, Mehmed Makfahi, *Tanin*, numara 848, 13 Ocak 1911, 2; *Tasvir-i Efkar*, numara 470, 13 Ocak 1911, 2.

³⁶ *Tasvir-i Efkar*, numara 459, 2 Ocak 1911, s. 2.

³⁷ *Servet-i Fünun*, numara 1013, 3 Ocak 1911, s. 426-427.

³⁸ *Tasvir-i Efkar*, numara 482, 25 Ocak 1911, s. 1

³⁹ *Hikmet*, numara 40, 19 Ocak 1911, s. 8.

⁴⁰ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *İrade Harbiye (İ. HB)*, Dosya No: 74, Gömlek Nu: 14, Lef (L.) 2, Tarih: 5 Kanunusani 1326 (18 Ocak 1911).

⁴¹ *Tasvir-i Efkar*, numara 478, 21 Ocak 1911, s. 1; *Tanin*, numara 856, 21 Ocak 1911, s. 1

⁴² *Tanin*, numara 857, 22 Ocak 1911, s. 2.

San'a ile Sinanpaşa arasında da eşkiya olduğundan dolayı Hudeyde ile San'a arasında ulaşım kesilmiştir. Vali ve komutan olan Mehmed Ali Paşa bir kargaşa olabileceğini dikkate alarak başta San'a olmak üzere bütün askerî bölgelere 8 ay yetecek kadar erzak yerleştirmiştir. Aslında Osmanlı askerlerinin ne kadar gayretli ve cesur olduğunu çok iyi bilen isyancı Araplar mahsur kalan askere saldırmaya cesaret edememişlerdir. Sayıları sürekli artan isyancıların 50.000-60.000 kişi arasında olduğu tahmin edilmekte olup Haşed tarafına doğru çekilmekte oldukları görülmüştür. Sevkiyat tamamlanıncaya kadar Araplar tarafından hiçbir şey yapılamayacağını anlayan İmam Yahya oldukça sıkıntıya düşmüştür. Diğer taraftan İmam Yahya ile Seyyid İdris farklı mezheplerden olmalarına rağmen Osmanlı Hükûmetine karşı ortak hareket etmek üzere anlaşmışlardır.⁴³

Dahiliye Nezareti'nin "Yemen Ahvalı" başlıklı yazısı 9 Şubat 1911 tarihli Tasvir-i Efkâr gazetesinde yayımlanmıştır. Bu yazıda Yemen'i birincisi kolera ikincisi hizipleşme olmak üzere iki büyük tehlikenin beklediğinden bahsedilmiştir. Yayımlanan yazının devamında özetle şöyle denilmiştir; Hudeyde'de bulunan Mirliva Said Paşa'nın askerî daireye gönderdiği yazısından anlaşıldığına göre İdris tarafından Kanf ve Hizar'a herhangi bir saldırıda bulunulmamıştır. Yemen Vilayeti'nden sonradan gelen bir telgrafta, İdris'in Hizan'ın doğusundaki karakol olan Hace'ye saldırdığı, Asir Kasabasındaki köyleri topla tahrip ettiği ve Menaha'nın dağlık yerindeki 300 kişilik bir askeri birlikle çatışmaya girdiği bildirilmiştir. Bunun üzerine Yemen'e askeri sevkiyat kararlaştırılmıştır. Yemen'e sevkedilmek üzere 79. Alayın istihkam bölüğüyle, 1. ve 2. taburları önceki gece Edirne'den İstanbul'a gelmiştir. 1.Tabur Harbiye Nezareti'nde, 2.Tabur da Taş Kışla'da misafir edilmiştir. Bu taburların eşya ve mühimmatı Çarice vapuruna yüklenmiştir. Taburun birkaç güne kadar hareket etmesi kararlaştırılmıştır.⁴⁴ Diğer taraftan Yemen sahilinin muhafazası için Mecidiye Kruvazörü'nün gönderilmesi kararlaştırılmışsa da daha sonra bu karar değiştirilerek Hamidiye Kruvazörü'nün gönderilmesi uygun görülmüştür.⁴⁵

Asiler 20 günden beri daha çok San'a etrafında toplanarak muhasaranın şiddetini artırdıkları için San'a'yla bağlantı kesilmiştir.⁴⁶ Bu sırada Hudeyde ile İstanbul arasındaki haberleşmeler de ancak Aden ve Doha vasıtasıyla yapılabilmektedir. Haberleşmeler oldukça gizli tutulduğundan, hükûmetin almasını gerekli gördüğü tedbirler hakkında herhangi bir bilgi alınamamıştır. Asir Mutasarrıf ve Kumandanı Said Paşa Hudeyde'de ikamet etmekte olup İstanbul'dan talimat gelmesini beklemektedir. 25 gün önce San'a'dan Hudeyde'ye yönelerek hareket eden posta hakkında henüz bir haber alınamamıştır. İçeriden gelen bedeviler ise San'a müstesna olmak üzere bütün müstahkem yerlerin işgal edildiğini haber vermişlerdir. Belirtilen mevkilerden Sinan Paşa idaresindeki Hamis, Yerim, Zamar ve Maber'in hususi önemleri vardır. Taiz'den 10 saat kadar uzakta olan Ab Kasabasını da saldırganlar işgal etmek istemişlerse de etrafı bir sur ile çevrili olduğundan dolayı teşebbüslerinde başarılı olamamışlardır. Eşkiyanın Menaha'ya doğru yürümekte olduğu bedeviler tarafından söylenmiştir. Bu sıralarda beliren ihtiyaç nedeniyle İstanbul'dan gelen talimat doğrultusunda Hudeyde Hükûmeti 2000 nakliye hayvanı satın alacağını

⁴³ Yemen'de çıkan isyanla ilgili haberler İngiliz gazetelerinde şöyle yer almıştır: Yemen ihtilalini bastırmak için Osmanlı Devleti'nin 60.000 kişilik bir orduyu sevk etmeye mecbur kalacağı, 100 nakliye gemisine ihtiyacı olduğu, 6 ay devam edecek olan askerî sevkiyatın Osmanlı'ya 3 milyon liraya mal olacağı ve Seyyid İdris'in son sistem silahlarla 35.000 kişilik eşkiyaya sahip olduğu yazılmıştır. *Tasvir-i Efkâr*, numara 480, 23 Ocak 1911, s. 1.

⁴⁴ *Tasvir-i Efkâr*, numara 497, 9 Şubat 1911, s. 1.

⁴⁵ *Tasvir-i Efkâr*, numara 497, 9 Şubat 1911, s. 1.

⁴⁶ San'a üzerine âsiler saldırmadan önce Osmanlı askerleri şehre girmiş ve telgrafla haberleşmenin kesintisiz olarak sağlanması için özel memurlardan oluşan bir heyet Yemen'e gönderilmiştir. *Tasvir-i Efkâr*, numara 482, 25 Ocak 1911, s. 1.

açıklamıştır. Belirtilen hayvanları 8’er liraya hayvan tüccarlarından birisi tedarik edebileceğini söylemiştir.⁴⁷

Hudeyde’den gelen bir telgrafta eşkiya arasındaki bazı kabilelerin isyanlara katılmaktan kaçınmasının İmam Yahya’yı endişelendirdiği bildirilmiştir. Bu durum isyancıları manevi yönden sarsmış olup, San’a’ya saldırı hazırlığı yapan isyancıların cesaretlerini kırdığı için San’a saldırısı sonuçsuz kalmıştır. Aynı zamanda kolera salgını isyancılar arasında çok sayıda ölümlere sebep olduğundan isyan hareketlerinin bozulmasında etkili olan bir diğer unsur olmuştur. Bu durumda isyancı aşiretler hiçbir yerde önemli bir saldırı yapamamışlardır. Diğer taraftan askerin moralinin yüksek olduğu, elbiselerinin ve yiyeceklerinin yeterli olduğu bildirilmiştir.⁴⁸

Aynı durum 9 Şubat 1911 tarihli Tanin’de yer alan “Yemen Ahvalı” başlıklı yazıda da belirtilmiştir; bu sabah muhtelif noktalardan ilerleyerek şehre yaklaşmaya başlayan isyancılar üzerine Osmanlı askerleri tarafından şiddetli bir şekilde açılan ateşin 15 dakika devam ettiği ve isyancı aşiretlerin geri çekilmeye mecbur kaldıkları açıklanmıştır. İsyancı aşiretlerin tekrar saldırımları beklendiğinden gerekli tedbirler alınmıştır. İsyancı aşiretlerin bu çarpışmada ne kadar zayıt verdiği tespit edilememiş olup, tekrar saldırabilecekleri düşünülerek gerekli tedbirlerin alındığı belirtilmiştir. Çarpışma sırasında Osmanlı askerlerinden herhangi bir can kaybının olmadığı, fakat 3 askerin hafif yaralandığı bildirilmiştir. Diğer taraftan alınan bilgilere göre İmam Yahya ile İdris arasında ihtilaf ortaya çıktığı için beraber hareket edemeyebilecekleri tespit edilmiştir.⁴⁹

Konuyla ilgili Dahiliye Nezareti’nin yazısında; İdris tarafından şimdiye kadar gerek Kanaf, gerekse Cizan üzerine herhangi bir saldırı hareketinde bulunulmamış olduğu Hudeyde’de bulunan Said Paşa’nın askeri daireye gönderdiği yazısından anlaşılmıştır. Yemen Vilayeti’nden daha sonra gelen bir telgrafta Herat’ın Şerafi karakolundaki askerlerin cepheye sevk edilerek isyancı köylerin topla tahrip edildiği, Menaha’nın Mesar dağlarında 300 mevcutlu askeri müfrezenin isyancılarla çarpışarak Menaha’ya vardıkları bildirilmiştir.⁵⁰

10 Şubat 1911 tarihli Hudeyde gazetelerinde yazdığına göre, Yemen’e sevk edilen askerî mühimmatı nakletmek üzere 2000 hayvan satın alınması için İstanbul’dan Hudeyde memurlarına emir verilmişse de burada hayvan bulunmadığından Habeşistan’dan tedarik edilmesi kararlaştırılmıştır. Cibuti tüccarlarından birisinin her biri 8 lira olmak üzere hayvanı tedarik edebileceğini söylemesi üzerine Hudeyde baytarının Cibutiye gitmek üzere yola çıktığı açıklanmıştır.⁵¹

Hicaz Fırkası Kumandanı Müşir Abdah Paşa’nın Hudeyde’ye gitmek üzere hareket ettiği bazı gazetelerde yazılmışsa da kendisinin Mekke civarında Taif’te bulunduğu alınan telgraftan anlaşılmıştır.⁵² Diğer taraftan Hudeyde Kumandanı Miralay Hasan Bey 24 Şubat 1911 tarihli telgrafında; gazetelerde yazılan askerî mevkilerden hiçbirinin düşmediğini, Osmanlı askerinin erzak ve cephanesinin bol olduğu gibi moralinin de yüksek olduğunu açıklamıştır. Bununla beraber Miralay Rıza Bey’in emrindeki askerlerle iki koldan ilerleyerek Hudeyde ve Haraz yolu üzerindeki önemli geçit noktalarına hâkim olan tepeleri

⁴⁷ *Tasvir-i Efkar*, numara 497, 9 Şubat 1911, s. 1-2.

⁴⁸ *Tasvir-i Efkar*, numara 497, 9 Şubat 1911, s. 2.

⁴⁹ Tanin, numara 875, 9 Şubat 1911, s. 1.

⁵⁰ *Tanin*, numara 875, 9 Şubat 1911, s. 1.

⁵¹ *Tanin*, numara 875, 9 Şubat 1911, s. 1.

⁵² *Tanin*, numara 875, 9 Şubat 1911, s. 1.

savaşmadan ele geçirerek Hacı'ye doğru yöneldiği bildirilmiştir. İki ateş arasında kalan eşkiyanın 2 saat içinde perişan edildiği belirtilmiştir. Hudeyde müstakil kumandanı Miralva İbrahim Paşa'dan gelen 24 Şubat tarihli telgrafa göre de Miralay Rıza Bey'in askerleri eşkiyayı kovmak için gelen Menaha kuvvetiyle birleşerek ulaşım güvenliğinin sağlandığı açıklanmıştır. Bu durum karşısında yeni hatta çekilen eşkiyanın oradan da kovulacağı bildirilmiştir.⁵³

4. Karaman Taburu Askerlerinin Yemen Gönderilmesi ve Askerî Hareketlilik

1892 yılında Yemen seferinde gösterdikleri olağanüstü cesaretle büyük bir şöhret kazanarak hatıra olarak adlarına San'a civarında bir muhkem kale inşa edilen Karaman taburu askerleri⁵⁴ bu sefer de 1911'de Yemen'de ortaya çıkan isyan için Osmanlı Hükümetinin çağırması üzerine hızlıca hareket ederek adlarına inşa edilen kalenin etrafında barış yapılmasını sağlamak üzere bir aydan beri merkezlerinde toplantı yapmışlardır. Ancak Konya civarındaki Bozdağın Kemerli muhitinde tren hattının 10 kilometrelik mesafesi içerisindeki yüksek yarmalar yağın karla kapanmıştır. Devamlı olarak yüzlerce amele çalıştırıldığı halde 20 günden beri açılması mümkün olmadığından dolayı taburun sevk imkânı bulunamamıştır. Yemen'e tayin edilmiş Karaman Redif Alayı Taburlarının Antalya ve Mersin gibi iskelelere indirilmeleri şiddetli kış nedeniyle mümkün olmadığından, askerlerin Anadolu ve Bağdat Şimendiferleri Askerî Komiseri Erkan-ı Harbiye Binbaşlarından Ali Saide Bey'in nezaretinde trenle Haydarpaşa'ya nakilleri kararlaştırılmıştır. Tren yolu açıldıktan sonra Karaman askerleri önceki gün şafakla beraber Haydarpaşa'ya ulaşarak Selimiye Kışlası'nda misafir edilmişlerdir. Bir hafta içinde Yemen'e sevk edilmeleri kararlaştırılmıştır. Askerin elbise ve levazımları eksiksiz olduğu gibi morallerinin oldukça yüksek olduğu görülmüştür. Bundan 20 gün önce Ereğli ve Yozgat taburları Haydarpaşa'ya getirilmiş ve vapurlara bindirilerek Yemen'e sevk edilmişlerdir.⁵⁵

5 Mart 1911 tarihli Tanin Gazetesi'nin Loyd Gazetesi'nden aktardığı habere göre; Yemen Vilayeti'nin yüzölçümünün hemen hemen Avrupa'nın Türkiye'ye olan uzaklığına eşit olduğu yazılmıştır. Yine Rumeli ve İstanbul'da 3 kolordunun mevcut bulunduğu ve yalnız 3. ordunun 18,5 tümeninden oluştuğu halde, Yemen'de ancak 2 tümen bulunduğu belirtilmiştir. Bu 2 tümenin de sadece askerî mevkileri koruyabilmesi nedeniyle başka yerlerdeki isyancı şeyhlere mukavemet edebilecek bir durumda olmadığı tespit edilmiştir. Yemen'deki isyancı Arapların oldukça iyi tüfeklerle donatılmış olduğu ve bu tüfeklerin kaçak yollarla Bahr-i Ahmer⁵⁶ veya Hadramut⁵⁷ üzerinden içeri sokulduğu belirlenmiştir. Osmanlı askerlerinin 3 koldan ilerlediği ve askerî hareketin yönetim merkezinin Kızıldeniz'de olduğu görülmüştür. Güneydeki hareket noktası Bab'ül-Mendeb yakınındaki mevkî olduğu ve Osmanlı askerlerinin San'a'ya doğru harekete buradan başlayacağı anlaşılmıştır. Moka⁵⁸ ile San'a arasındaki 295 kilometrelik toprak yol oldukça muhafaza edilmiş olduğundan dolayı zemin asker in ilerlemesine güçlük çıkarmamıştır.⁵⁹

⁵³ Tanin, numara 892, 26 Şubat 1911, s. 1.

⁵⁴ San'a etrafının eşkiya tarafından sarılarak, eşkiyanın taarruz etmesi üzerine Yemen'e yardımcı askerî güç olarak Antalya ve Karaman redif taburlarının sevk edilmesi uygun bulunmuştur. BOA, *Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK.)*, 74/61, L. 1, Tarih: 21 Temmuz 1308 (2 Ağustos 1892).

⁵⁵ Tanin, numara 899, 5 Mart 1911, s. 2.

⁵⁶ Kızıldeniz, Hint Okyanusu'nun bir uzantısı olarak Afrika ile Arabistan arasında yer almıştır. Daha geniş bilgi için bkz. Mustafa Bilge, "Kızıldeniz" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 22, 2022, s. 557.

⁵⁷ Arabistan Yarımadasında, Yemen'in güney ve güneydoğusunda coğrafi bölgeye verilen isim. Hüseyin Algül, "Hadramut" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 15, 1997, s. 65.

⁵⁸ Moka, Al-Mukhâ, Mokha, Mukha diye bilinmektedir. Güneybatı Yemen'de Kızıldeniz ve Tihamah'ın kıyı ovasında yer alan bir kasabadır. Bkz. Britannica, The Editors of Encyclopaedia. "Mocha". Encyclopedia Britannica, 26 Apr. 2024.

⁵⁹ Tanin, numara 899, 5 Mart 1911, s. 2.

Osmanlı askerlerinin Hudeyde yakınından başlayan 2. harekât hattı Yazbel ve Hacile yoluyla yaylayı takiple Menaha’ya doğru yükselmiştir. San’a’ya kadar arazi dar olup, Hudeyde ile San’a arasındaki mesafe 264 kilometredir. Kuzey harekât hattı 230 km olup, Kan’tan başlayıp Ebha’ya kadar uzanmıştır. Askerin gittiği zemin başlangıçta düz iken sonraları yokuş olmuştur. Ebha ve San’a âsiler tarafından muhasaraya alınmış olup, Ebha’nın güneydeki Osmanlı askerleri ve San’a’nın da kuzeydeki Osmanlı askerleri tarafından muhasaradan kurtarılması gerekli görülmüştür. Bu arada Ebha ile San’a arasındaki haberleşmeler kesilmiş olup, bazı kervanlar pek çok zorluklarla Ebha’dan San’a’ya gidebilmişlerse de henüz Osmanlı askerleri buna muvaffak olamamıştır. Ocak ayından ağustos ayına kadar Yemen sıcaklığı dayanılmaz olup 50 dereceye kadar çıktığı gözlenmiştir. Eylülünden ocak başlangıcına kadar ise güney rüzgarlarının biraz havayı serinlettiği hissedilmiştir. Sıcakların en fazla olduğu 1-2 haftaya kadar Osmanlı askerlerinin bütün kıtalarının âsilerle karşılaşacağı düşünüldüğünden dolayı, bundan önce askerlerin silahlı çatışmaya hazırlık yaptıkları görülmüştür. Fakat özellikle takviye kuvvet olarak Osmanlı’nın diğer bölgelerinden getirilen askerlerin sıcak iklim şartlarından pek fazla etkilendikleri tespit edilmiştir. Bununla birlikte askerlerden bazılarının az sayıda da olsa veba hastalığına yakalandığı ve askerler arasında koleranın sıcaklığın şiddetinden dolayı hızlı bir şekilde yayıldığı ortaya çıkmıştır. Yine dizanteri hastalığının isyancı Arapların kurşunundan daha çok can kaybına sebep olduğu görülmüştür. Bütün bunların yanında en çok ihtiyaç duyulan buz fabrikasının Hudeyde hariç başka hiçbir yerde olmadığı belirlenmiştir.⁶⁰

Tanin Gazetesi’nin 5 Mart 1911 tarihli nüshasından aktarıldığına göre, gerek Asir ve gerekse Yemen’deki iklim ile arazinin tabii durumunu tariflerle anlatmanın mümkün olamayacağı, anlamak için mutlaka yerinde görmek gerektiği yazılmıştır. İkliminin, dağlarının yapısının ve yollarının oldukça acayip olduğu, adeta her bir taşın doğal bir korunma alanı, her bir dağın ve tepesinin ise hususî bir kale mahiyetinde olduğu ifade edilmiştir. Dağları savaşıarak ele geçirmenin hem oldukça zor olduğu hem de çok fazla zayıya sebep olabileceği belirtilmiştir.⁶¹ Dağlara gelinceye kadar sularının ılık ve tadının kötü olduğu, Rumeli’de iyi su içmeye alışmış olan Türk askerinin boğazı kurumuş olduğu bir halde bu suyun üzerine atlayıp harıl harıl içtiği görülmüştür. En sağlam bir midenin bile buna tahammül etmesinin mümkün olamayacağı anlaşılmıştır. Askerin elbisesi de pek sıcak tuttuğundan ilerlemesine engel olmuştur. Arapların ise üzerlerine ince bir şey alıp hemen hemen çıplak bir halde nasır tutmuş ayaklarıyla ata binerek topuklarıyla üzengiye vurdukları, oysa bir yabancıнын ayağının altı yakmasın diye üzengilere dokunmadığı görülmüştür.⁶²

4 Nisan 1911 tarihli Tanin Gazetesi’ne göre, Yemen kuvayı umumiye kumandanı bundan 10 gün önce Hudeyde İskelesi’ne ayak bastığı zaman vatan marşını çalan mızıka, Hudeyde’nin sıcak ve durgun havasında oradan bulunanların kalplerini titreterek kurbanlar kesilmiştir. Daha sonra senelerden beri hükümetin yanına bile uğramayan

⁶⁰ *Tanin*, numara 899, 5 Mart 1911, s. 2.

⁶¹ Ebu Said Ahmed Raşid Paşa, *Tarih-i Yemen ve San’a*, C. 1, İstanbul, 1874, s. 95.

⁶² *Tanin*, numara 899, 5 Mart 1911, İstanbul, s. 2.

civardaki kabile şeyhleri ve reisleri özellikle Zeranik kabilesi⁶³ şeyhleri karargâha gelmeye başlamışlardır. Burada Osmanlı Devleti'nin kudret ve adaletini temsil eden kumandan vasıtasıyla hükümete karşı itaat ve sadakatlerini teyit etmişlerdir.⁶⁴

Askerin buraya varmasından 3 gün önce mevcut kuvvetlerin ilk kademesi Menaha'ya girmiş, San'a ile Hudeyde arasındaki önemli bir askerî mevkî olan ve aylardan beri eşkiya tarafından şiddetli bir şekilde sıkıştırılan Menaha'nın muhasarası kaldırılmıştır. Hudeyde'de kolera yeniden ortaya çıktığı için gelen bölükler Cibane Limanı'na⁶⁵ çıkarılarak hemen ileriye sevk edilmişlerdir. İşte bu şekilde bir hafta önce her noktası tehlikeli olan Hudeyde-Menaha yolu üzerinde şimdi hareket ordusunun öncülerine erzak ve cephane yetiştirmekle meşgul yüzlerce devenin faaliyetleri görülmüştür.⁶⁶

Hudeyde önünde Hamidiye Kruvazörü, Peyk-i Şevket Torpidosu ve gambotlardan oluşan bir filo bulunmaktadır. Gündüz ufuk üzerinde filonun gölgesi görüldüğü gibi geceleri de dağlara yağın yağmurların şimşekleri uzaktaki bulutları aydınlatması gibi bu filonun projektörleri Hudeyde'yi aydınlatmıştır. Bu projektörler her an coşan Kızıldeniz'in karanlığında ilk defa olarak bir Osmanlı filosunun beklediğini ispat etmiştir. Osmanlı filosu dağlardaki askerlere ışıklarıyla ümit, muvaffakiyet ve teselli vermek istemiştir. Alınan bilgilere göre İmam Yahya kuvvetinin büyük bir kısmı San'a etrafında toplanmış ve bütün kuvvetini Talin'de denemek istemiştir. Bununla beraber Menaha'dan ilerideki kalelerle bütün askerî mevkîler tamamen bir sıkışmışlıkla muhasara altında kalmıştır. San'a müdafaası devam etmekte olup, San'a'dan alınan haberlerden orada çok miktarda erzak bulunduğu ve şimdiye kadar kanlı muharebeler yapıldığı anlaşılmıştır.⁶⁷

5. İsyancıların Osmanlı Askerlerinin İçme Sularını Zehirlemesi

Sinanpaşa, Sevk-ül Hamis, Menar, Benî Şuayib gibi karakollardaki askerler isyancılarla çarpışarak birer yığıtlık sergilemeye devam etmiştir. Şimdiye kadar susuzluktan ve eşkiyanın top ateşinden Asir Akabe'si, Mende ve Mesver karakolları düşmüştür. Dayanabilen karakolların çok zor bir durumda olduğu bildirilmiştir. Sinanpaşa Karakolu'nun havuzuna ikinci defa zehir atılmıştır. Zehirli su içmeyi, silahlarını düşmana teslim etmeye tercih eden buradaki askerler zehirin tesiriyle ishale yakalanmalarına rağmen direnişlerini bozmamışlardır. Diğer karakollardaki askerlerin durumlarının da hemen hemen böyle olduğu anlaşılmıştır.⁶⁸

Menaha'nın ilerisindeki mevkilerde çok ciddi çarpışmalar yapılarak çok sayıda asker şehit olmuştur. Fakat millî bir nakliye gemisi olmamasına rağmen, buradaki askerlerin

⁶³ Zeranik Kabilesi, Yemen'in Osmanlı hakimiyetinde olduğu dönemde Hudeyde yakınlarındaki yerlerde bulunmuştur. 19. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hakimiyetini sarsmaya dönük saldırı girişimlerinde bulunmuşlardır. Hudeyde ile Moha arasındaki Kızıldeniz'e birleşik olan bölgede bulunan Zeranik Kabilesi, Doğu Afrika'ya yerleşmeye çalışan İngiliz, Fransız ve İtalyanların kıskırtmalarından etkilenmişlerdir. Bunun sonucunda Zeranik Kabilesi bölgedeki Osmanlı askerlerine ateş açma cürretini göstermiştir. Asayişin bozulmasını istemeyen Osmanlı Devleti takviye askerî birlikler göndererek tedbirler almaya çalışmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. Durmuş Akalın, "Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Yemen'in Kızıldeniz Sahillerinde Bir Kabile: Zeranikler", *Dr. Kemal Daşcioğlu'na Vefa Kitabı*, Editörler Mithat Aydın-Süleyman İnan, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2020, s. 291-320.

⁶⁴ *Tanin*, numara 929, 4 Nisan 1911, s. 1.

⁶⁵ Hudeyde ile San'a arasında yer almaktadır. Cibane'ye yapılan liman ile Osmanlı askerleri ve mühimmat Yemen'e intikal ettirilmiştir. Sert, "Yemen'de Islahat", s. 639-640.

⁶⁶ *Tanin*, numara 929, 4 Nisan 1911, s. 1.

⁶⁷ *Tanin*, numara 929, 4 Nisan 1911, s. 1.

⁶⁸ Bu askerlerin adları tespit edilememiş ve şehit oldukları zaman mezarlarına bir taş dikilmesi nasip olmamıştır. *Tanin*, numara 929, 4 Nisan 1911, s. 1.

yardım çağrısı üzerine Osmanlının diğer bölgelerinden asker gönderilmiştir. Askerler genellikle deniz yoluyla yabancılara ait vapurlarla Anadolu’dan Yemen’e gönderilmiştir.⁶⁹ Üstelik Yemen’de bu askerler bir yandan kolera gibi bulaşıcı hastalıklarla mücadele ederken diğer yandan isyancıların içme sularına attıkları zehirlerden etkilenmiştir. Osmanlı askerleri aynı zamanda isyancı şeyhlerin kaçak yollarla elde ettikleri çeşitli silahlara karşı ellerindeki tüfeklerle karşılık vermiştir. Menaha ve çevresindeki yerlerde koleranın etkili olmasına rağmen daha ileriye doğru hareket edilmeye çalışılmıştır. Osmanlı ordusunun küçük bir numunesini oluşturan Yemen harekât ordusundaki her bölgeden gelen askerler, suya zehir atan alçak bir düşmana karşı buradaki diğer askerlere yardım etmek için gelmiştir. Yemen’de gösterilen bu kahramanlık gerçekten çok önemlidir. Menaha ve İyal’dan aynı zamanda başlanan taarruz sayesinde çok az zayıtla eşkiya hâkim oldukları mevzilerden uzaklaştırılmıştır. Lehab ve Sülüs’teki eşkiya yatağı olan mıntıkalar tamamen temizlenerek, askerin ilk başarısını kazandığı Menaha dağının zirvesinde Osmanlı sancağı dalgalanmıştır. Fakat Sevk-ül Hamis ve Sinanpaşa karakollarındaki sıkışmış bir durumda kalan askerler susuzluk ve açlığa artık tahammülleri kalmadığından acil olarak yardım istedikleri bildirilmiştir.⁷⁰

6. Ahmed İzzet Paşa ile İmam Yahya Arasında Barış Yapılması

Hicaz’dan alınan bilgilere göre Mekke Emiri Şerif Hüseyin Paşa’nın emri altındaki toplam mevcudu 15.000’ni geçen kuvvet Taif’ten Asir’e doğru hareket etmiştir. Bu kuvvet 3 kısma ayrılmış olup, en güçlüsüne bizzat Hüseyin Paşa ile oğulları, diğer ikisine Şerif Abdah Bey kumanda etmiştir. Bu askerî güce şimdiye kadar Gamete kabilesiyle Zü-Hüseyin ve Veled-i Ali kabileleri tamamen katıldıkları gibi civar kabilelerden de birçok ahali katıldığından sayıları artmıştır. Daha sonra gelen bilgilere göre ordu Asir civarına ulaştığında, Şerif Hüseyin Paşa maiyetindeki İbn-ül Reşid de Seyyid İdris’i cezalandırmak üzere Medine’den Mekke’ye varmıştır. Hüseyin Paşa’nın planına göre 3 koldan Asir üzerine hareket edildiği için İdris’in mutlaka cezalandırılacağı ve kaçma teşebbüsünde bulunamayacağı anlaşılmıştır. Hüseyin Paşa’nın maiyetinde bulunan Araplardan başka yanında Hicaz tümeninden 3 tabur, 5 adet seri ateşli deve topu ve çok namlulu makineli tüfek bulunmuştur. Askerî kuvvetin merkez fırkasında 5000 hecin süvarisi⁷¹ de yer almıştır.⁷²

Hudeyde’den gelen bilgilere göre Cizan iskelesi yoluyla İdris üzerine tekrar sevk edilen askerî kuvvetin levazımâtının hazırlandığı ve birkaç güne kadar gönderileceği bildirilmiştir. Diğer taraftan San’a’dan gelen bilgilere göre İmam Yahya’nın zulmünden kurtulamayarak daha önce kendisine yardım eden Arap şeyhlerinden birçoğunun Aziz Paşa’ya müracaat ederek Osmanlı Hükümeti’ne itaat edip af diledikleri görülmüştür. Bunun üzerine İmam Yahya’nın Haşid taraflarına çekildiği tespit edilmiştir.⁷³

⁶⁹ Barlak, “İsmail Hakkı Paşa’nın”, s. 352.

⁷⁰ Tanin, numara 929, 4 Nisan 1911, s. 1.

⁷¹ Çok hızlı giden, arkasındaki iki hörgücüyle susuzluğa çok dayanıklı binek devesidir. Hecin devesi binicisine hecin süvari denilmiştir Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 1986, s. 418.

⁷² Tanin, numara 951, 26 Nisan 1911, s. 1.

⁷³ Tanin, numara 951, 26 Nisan 1911, s. 1.

8 Haziran 1911 tarihli Meclis-i Vükelâ kararıyla İmam Yahya'ya Şehhare Emiri ve Zeydî İmamı unvanları verilerek anlaşma yapılabileceği belirtilmiştir.⁷⁴ Daha sonra Osmanlı Hükümeti adına yetkilendirilmiş olan Yemen Kuvay-ı Umûmiye Kumandanı Ahmed İzzet Paşa ile İmam Yahya arasında 25 Ekim 1911 tarihinde Cibale kısmının düzenlenmesiyle ilgili olarak itilaf imzalanarak isyan sona ermiştir.⁷⁵ İmam Yahya 6'sı gizli 26 maddeden oluşan bu itilafın imzalanmasından çok mutlu olmuştur.⁷⁶ Halkın huzuru bozulduğundan, yeniden askerî sevkîyata o sıralarda imkân görülmediğinden, asayişî sağlamak için Yemen'in Cibale ve Tihame kısmının valiliğine San'a'da ikamet etmek üzere İmam Yahya tayin edilmiştir. Yerel mülkî, şer'î ve asayiş görevlilerinin seçimi için kendisine yetki verilmiştir. Toplayacağı vergilerden mahallî masrafları çıktıktan sonra fazla kalırsa İstanbul'a gönderilmesi ve San'a'da bir miktar askerî muhafız bırakılarak ordu merkezinin Menaha'ya nakledilmesi kararlaştırılmıştır.⁷⁷ İmam Yahya'nın tahsil memurlarının Yemen ve havalisinde Osmanlı adına vergi toplaması birçok mahsuru beraberinde getirmiştir.⁷⁸ Daan'da imzalanan bu uzlaşıyla İmam Yahya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı olan başkaldırısı kırılarak, 1918 yılı sonuna kadar Yemen'de huzurlu bir durum ortaya çıkmıştır.⁷⁹ Osmanlı Devleti Yemen'de isyan hareketlerini kontrol altına almak ve asayişî sağlamak için 1872-1911 yılları arasında 300.000 askerini Yemen'e göndermiş, fakat bunlardan hiçbirisi geri dönmemiştir.⁸⁰

B. Yemen'de Kolera

1. Yemen'de Koleranın Görülmesi

Erkan-ı Harbiye Dairesinden 25 Ocak 1911 tarihinde Dahiliye Nezaretine gönderilen yazıda Hudeyde'deki kolera hastalığı görüldüğünden ve sirayete başladığından bahsedilmiştir. Bunun için sıhîh tedbirlerin alınarak kordon oluşturulmasına rağmen koleranın hızlı bir şekilde yayılmasından dolayı hastane ile ordugahta 36 kişinin kolera yakalandığı ve 25 kişinin de vefat ettiği bildirilmiştir. Bu nedenle buraya gelecek olan yardımcı kuvvetlere kolera bulaşmaması için mutasarrıf ve ilgili kişiler tarafından olağanüstü

⁷⁴ İmam Yahya'ya arazi terk edilmemek şartıyla Sehhare Emiri ve Zeydî İmam unvanı verilerek, kendisine ve etrafında bulunanlara eksiksiz maaş bağlanması kararlaştırılmıştır. Yine İzzet Paşa'ya gönderilen telgrafa göre nüfuz ve hizmetlerinden istifade olunabilecek diğer şeyhlerin de nerelerde ne gibi hizmetlerde kullanılabileceğinin tespit edilmesi istenmiştir. Bunun sonucuna göre hangilerine ne kadar maaş veya hediye verilmesi gerekiyorsa verilebileceği belirtilmiştir. BOA, *Meclis-i Vükelâ Mazbataları* (MV), 153/13, Tarih: 26 Mayıs 1327 (8 Haziran 1911).

⁷⁵ Yapılan bu anlaşmaya göre, fiilen Osman idaresi altında bulunan Za'fan, Benî Mukatil, Ânes, Zimar, Berim ile Taiz Sancağına bağlı olup, yarısı ve yarısından fazlası Zeydîlerden olan nahiyeler İmam Yahya'ya bağlı olurken, yarısından az olan yerler Osmanlıya bağlı kalacak. Bundan başka San'a Sancağının ona bağlı olan San'a, Amran, Hacce ve Taiz kazalarından oluştuğu tespit edilmiştir. Genel olarak Yemen'de halk arasındaki davalarda şer'î hükümler uygulanacaktır. Çoğunluğu Zeydî olan yerlerde Zeydî mezhebi hükümleri uygulanacaktır. Hakimlerin tayin ve atamaları İmam tarafından yapılacaktır. Ancak İmam kendi tarafından hakimlerin tayin olunduğunu vilayete yazacak ve vilayet tarafından Osmanlı Hükümeti'ne gönderilip tasdik olunduktan sonra işe başlanacaktır. Bir kimse istinafa başvurarak haksızlık gördüğünden dolayı İmama şikâyet eder ve bu durum ispatlanırsa tekrar mahkeme olunacak. Mahkeme başkanı İmam tarafından seçilecek. İstinaf mahkemesi şer'î hükümlere göre bir şahsın idamına karar verecek olursa, maktulün varislerinden katilin affını talep veya katilin ailesinden diyet kabul etmeleri için maktulün varislerinden bağışlamalarını isteyecektir. Eğer maktulün varisleri bunu kabul etmezlerse istinaf mahkemesi durumu Osmanlı Hükümetine bildirecektir. Hâkim tarafından af istenmesi veya diyet kabulü konusunda varislerin katili affetmediği kesinleştiğinde müsaade istenecektir. Fakat mahkemenin infaz kararı, kararın alındığı tarihten sonra 4 ayı geçemeyecektir. BOA, *Bâb-ı Asaî Divân-ı Hümâyûn Nâme-i Hümâyûn Kalemi* (A. DVN.NHM), 37/1, L. 6, Tarih: 12 Teşrinievvel 1327 (25 Ekim 1911).

⁷⁶ Ali Sarı, "Yemen'de Osmanlı-İngiliz Çekişmesi: Nevâhî-i Tis'a Sınırı Örneği", Doktora Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul, 2023, s. 195.

⁷⁷ *Tasvir-i Efkar*, numara 481, 24 Ocak 1911, s. 1.

⁷⁸ Mehmed Memduh, *Miftâh-ı Yemen*, s. 28.

⁷⁹ Yeşilyurt, "II. Abdülhamid Dönemi", s. 124-125.

⁸⁰ Durgun, "1891 Yemen İsyanında", s. 214.

bir sıhhî komisyon oluşturulmuştur. Askerî komisyon tarafından bulaşık kabul edilen gemilerin dezenfekte edilmesinden dolayı, gelecek olan yardımcı kuvvetlerin çıkarılacağı Hudeyde’ye oldukça yakın olan Cibane iskelesinde de gereken hazırlıkların yapıldığı Hudeyde Komutanlığı tarafından belirtilmiştir. Askerin sıhhat ve rahatının sağlanması için her türlü fedakarlığın yapılmasıyla beraber, gemilerin dezenfekte edildiği belirtildikten sonra suların mutlaka kaynatıldıktan sonra içilmesi istenmiştir. Bununla beraber fennî ve sıhhî aletlerle gerekli ilaçların hazırlanarak, İstanbul’da koleranın yok edilmesi için şehremaneti tarafından temin edilen sabit ve seyyar etüvlerle pülverizatörlerin acilen Yemen’e gönderilmesi talep edilmiştir.⁸¹

Osmanlı Devleti Yemen’deki kuvvetlerini takviye etmek için İzmir’den asker sevkıyatı gerçekleştirmek istemiştir. Bu amaçla 14 Ocak 1911 İzmir’de bulunan 13. alayın 2.taburunun mevcudu 600’e çıkarılarak Yemen’e sevkî düşünülürken, İzmir’de kolera ortaya çıkmış ve etraftaki kazalardan bu tabura katılmak amacıyla İzmir’e getirilen askerler tekrar geldikleri yerlere gönderilmiştir. Yine aynı amaçla Yemen’e sevk edilmek üzere İzmir’e getirilen Ayvalık askerî müfrezesi ile takip taburlarından alınan askerlerin, kolera nedeniyle Yemen’e gönderilmesinden vazgeçildiği için bunların gerek duyulması halinde karantinada bekletildikten sonra yerlerine iadesi kararlaştırılmıştır.⁸²

9 Şubat 1911’de İstanbul’dan Hudeyde’ye gelen taburlar arasında kolera etkili olduğu, Hudeyde ahali arasında bahsi geçen illetten birkaç kişinin koleraya yakalandığına dair telgraf alınmıştır. Ancak telgrafın içeriğine bakıldığında Aden’den gelen bütün telgraflar gibi alışılmış olduğu üzere hakikate aykırı bulunmuştur. Yemen’de hastalık bulunduğu haberleri önceki günkü Tanin Gazetesi’nde yer almıştır. Fakat hastalığın asker arasında olmadığı bildirilmiştir. Bunun dışında telgraf Yemen’e yeni sevk edilmiş askerlerden bahsediyor ki, henüz Yemen sevkıyatının ilk postasını teşkil eden askeri kuvvet Yemen’e ulaşmamıştır. Yapılan araştırmalardan anlaşıldığına göre Yemen’de ortaya çıkan bu hastalığın kolera olmayıp, ezib⁸³ denilen ve mevsim rüzgarlarının şiddetle esmeye başlamasından dolayı ishal olarak ortaya çıkan bir çeşit hastalık olduğu tespit edilmiştir.⁸⁴

10 Şubat 1911’de Hudeyde’den İstanbul Gazetesine gönderilen mektupta, Yemen’i iki büyük tehlikenin zayıf düşürdüğü, bunlardan birincisinin kolera ikincisinin de hiziplere ayrılmak olduğu yazılmıştır. Bunlardan birincisi olan kolera korkunç bir afet olarak ilk olarak Hudeyde’ye 6 saat mesafede San’a yolu üzerinde olan Babel’de ortaya çıkmıştır. Hastalık 2-3 gün içerisinde hızlıca daireyi genişletmeye başlamış ve sağlık tedbirleri tam olarak alınmadığından dolayı Hudeyde’ye sirayet etmiştir.⁸⁵

Hudeyde Mutasarrıfı İbrahim Paşa tarafından gönderilen telgraftan anlaşıldığına göre; Hudeyde’de 17 günden beri halktan ve 7 günden beri askerden, Babel’de 14 günden beri asker ve halktan, Menaha’da 11 günden beri askerden, İyal’de 10 günden beri halktan ve askerden yeniden koleraya yakalanan olmadığı açıklanmıştır. Koleranın mevcut durumda varsa da hafif olduğu, liva belediye tabibinin bir ay önce buraya tayin olmasına rağmen istifa ederek gittiği belirtilmiştir. Livanın kendisinden başka kazalarıyla beraber 6 tabibe ihtiyaç duyduğu ve bunların maaşlarının hazineден ödenmek üzere gönderilmesi talep edilmiştir.⁸⁶

⁸¹ BOA, *Dahiliye Nezareti İdare Evrakı (DH. İD.)*, 142/1, L. 3, Tarih: 12 Kanunusani 1326 (25 Ocak 1911).

⁸² BOA, *DH. İD.*, 19/22, L. 9, L. 11, Tarih: 1 Kanunusani 1326 (14 Ocak 1911).

⁸³ Kible rüzgârı anlamına gelir. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe*, s. 294.

⁸⁴ *Tanin*, numara 864, 29 Ocak 1911, s. 1-2.

⁸⁵ *Tasvir-i Efkar*, numara 497, 9 Şubat 1911, s. 1.

⁸⁶ BOA, *DH. İD.*, 142/1, L. 15, Tarih: 15 Kanunusani 1326 (28 Ocak 1911).

2. Yemen'e Doktor ve Yardım Gönderilmesi

Bunun üzerine Hudeyde'de ortaya çıkan hastalığın bulaşmasının önlenmesi ve hastaların tedavisi için askerî doktorlarla ortak hareket etmek üzere Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye ile görüşülerek bir heyet oluşturulmuştur. Bu sıhî heyette mülkî doktorlardan Ömer Bey'in başkanlığında bakteriyolog Nuri Rami Bey, Said Bey, Hamdi Nuret Bey, 1 eczacı ile 4 tebhîr memuru yer almıştır. Sıhhiye Nezareti'nden şehremanetine gelmiş olan sabit etûv makinesinin satılmasından dolayı, İstanbul'daki diğer seyyar 2 etûv makinesiyle 10 adet pülverizatör Hudeyde'ye gönderilmiştir. Gönderilen bu malzemelerin Cibane'ye gidecek olan askerlerin hastalanması durumunda da kullanılması istenilmiştir.⁸⁷

Hudeyde Erkân-ı Harbiye Reisi İzzet Paşa, Hudeyde'ki askerin erzak ve nakliye masraflarını kendi bütçesinden karşılayan Şerâi Paşa'nın zor durumda kalmasından dolayı alması gerekli olan 16.000 liranın duyûna kalması nedeniyle kendisine en azından 5-6.000 lira verilmesini talep eden yazısı Dahiliye Nezareti'ne telgrafla bildirilmiştir. Fakat Dahiliye Nezareti'nin konuyu Maliye Nezareti'ne iletmesinden sonra bunun mümkün olamayacağı ve Şerâi Paşa'nın başka bir şekilde taltif edilebileceği dair cevabı yazı İzzet Paşa'ya iletilmiştir.⁸⁸

Hudeyde Kumandanı Miralay Hasan Bey'in 24 Şubat 1911 tarihli telgrafında, 3 Şubattan beri Hudeyde ve şubatin başından beri de Zeydiye ve diğer yerlerde kolera vukuatı görülmediği belirtilmiştir. Hudeyde Kumandanlığından Yemen kuvvetleri kumandanı İzzet Paşa'ya 27 Nisan 1911 tarihinde gelen telgrafta 6 günden beri kolera vukuatı olmadığı, bütün orduda olumsuz bir vukuat ve can kaybının bulunmadığı belirtilmiştir. Bununla beraber sarı hastalıklara rağmen öncekilere göre ölümlerin daha az olduğu İzzet Paşa tarafından Harbiye Nezareti'ne telgrafla bildirilmiştir.⁸⁹ Hudeyde Kumandanlığı'ndan 1 Mayıs 1911 tarihinde gelen telgrafta Yemen'de kolera kalmadığı, 8 günden beri Hudeyde, Cibane, Babel, Zeydiye ve Huşum'da koleraya yakalanan olmadığı belirtilmiştir. Bu tarihten sonra gelen telgraflarda kolera vukuatının görüldüğüne dair haber yer almadığı söylenmiştir.⁹⁰

Diğer taraftan Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umûmiye başkanı tarafından 11 Nisan 1911 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne gönderilen belgenin konusu Yemen Sıhhiye Müfettişi Memduh Beyin maaşının ve birikmiş alacaklarının ödenmesi hakkındadır. Buna göre; Yemen Vilayeti Sıhhiye Müfettişi Memduh Bey'in vilayetin her yerinde uzun süreden beri görev yapmakta olduğu belirtildikten sonra Hudeyde ve çevresinde ortaya çıkan kolera sırasında da üstün hizmetler gösterdiği açıklanmıştır. Fakat Memduh Beyin 27.000 kûsür kuruş olan maaşını alamaması nedeniyle zor durumda kaldığı ve mağduriyetinin giderilmesi istenmiştir.⁹¹ Bunun üzerine verilen cevabı yazıda Memduh Bey'in San'a ve Hayda ile kazalarındaki belediyelerden verilmekte olan birikmiş maaşının tesviyesi için buralara resmî yazı yazıldığı bildirilmiştir. Fakat Yemen Vilayetinden gönderilen cevabı yazıda belirtilen maaşın ilgili belediyelerce ödenmemesinin mümkün olmadığı belirtilmiştir.⁹²

⁸⁷ BOA, DH. İD., 142/1, L. 1, Tarih: 15 Kanunusani 1326 (28 Ocak 1911).

⁸⁸ BOA, DH. İD., 36/5, L. 1-14, Tarih: 14 Şubat 1326 (27 Şubat 1911).

⁸⁹ Tanin, numara 960, 5 Mayıs 1911, s. 2.

⁹⁰ Tanin, numara 966, 11 Mayıs 1911, s. 2.

⁹¹ BOA, DH. İD., 18/23, L. 7, Tarih: 29 Mart 1327 (11 Nisan 1911).

⁹² BOA, DH. İD., 18/23, L. 9, Tarih: 7 Haziran 1327 (20 Haziran 1911).

16 Nisan 1911 tarihinde Hariciye Nezareti’nden Dahiliye Nezareti’ne gönderilen belgede Yemen’de askerî güç olarak 14.kolordunun bulunduğu ve mevcut sıkıntılı durumdan dolayı diğer kolordulardan buraya yardımcı kuvvetler gönderildiğinden bahsedilmiştir. Aynı şekilde Hudeyde Mutasarrıflığının yazısına atfen çeşitli sıhhî heyetlerde bulunan doktorlardan bazılarının istifa etmesi nedeniyle her ne kadar bu mesele askerî bir iş değilse de, bunlar için istenilen ödeneğin Dahiliye Nezareti tarafından gönderilmesi talep edilmiştir.⁹³ Aynı şekilde Hudeyde’de ortaya çıkan kolera hastalığından dolayı askerî doktorlardan tayin edilenlerin de maaşlarının Dahiliye Nezareti bütçesinden ödenmesi talebi kabul edilmemiştir.⁹⁴ Hudeyde’de kolerayla mücadelede büyük emekleri ve gayretleri görülen Tabip Binbaşı Besim, Kolağası Ahmed ve Nasuhi Efendinin tayin edilecekleri zaman kendilerine kolera ödeneğinden almaları gereken zamlı maaşlarının ödenmesi hakkında Harbiye Nezareti’nden Dahiliye Nezareti’ne talepte bulunulmuşsa da bir cevap alınamamıştır.⁹⁵

Hudeyde Sancağı Meclis-i İdaresinin 15 Haziran 1911 tarihli mazbatasında belirtildiğine göre, Hudeyde ve civarında görülen kolera nedeniyle asker ve halk arasında ortaya çıkacak olan zararları en aza indirmek için Osmanlı Hükümeti tarafından büyük gayret gösterildiği yazılmıştır. Hastalığın muhtelif yerlerde teşhisi ve sıhhî tedbirlerin alınması amacıyla Dahiliye Nezareti ile Meclis-i Umûr-ı Tıbbiye-i Mülkiye tarafından seçilen sıhhî heyetin şubat ayında Hudeyde’de göreve başladığı bildirilmiştir. Sıhhî heyetteki doktorlar şubat ayının başından hazirana kadar geçen sürede vilayetin muhtelif yerlerinde özellikle Hudeyde, Menâha, Zeydiye ve Cibane civarında kolera’nın ortaya çıktığı yerleri kordon altına almışlardır. Fakat askerî hareketlilikten ve isyancıların fazla olmasından dolayı kolera hızlı bir şekilde her tarafa yayılmıştır. Bütün bunlara rağmen heyetteki görevli doktorların üstün gayretlerinden dolayı kolerayla mücadele edilmiştir. Askerî hareketliliğin hızlı olduğu yerlerde verilmesi gereken ilaçlar sevkıyattaki aksamalar nedeniyle daha sonra heyetteki doktorlar vasıtasıyla askerlere dağıtılmıştır. Yine heyetteki doktorlar kolera’nın bulaştığı hastaneleri ve askerin kullandığı eşyaları temizlemişler, temizlenmesi mümkün olmayan eşyalar da yakılmıştır. Osmanlı askerlerinden kolera’ya yakalanarak savaşamayacak durumda olanlar ile birçok sivil hasta Hudeyde, Menaha, Zeydiye ve Cibane civarlarında ücretleri kolera tahsisattan karşılanarak heyette bulunan doktorlar tarafından tedavi edilmişlerdir. Bu şehirlerde kolera’nın yayılmasını önlemek için kordonlar oluşturulmuştur. Halkın kordonlar nedeniyle şikayetini önlemek için bir komisyon oluşturulmuş ve komisyonun hasta olmayanlara verdiği belgelerle belirtilen şehirlerdeki günlük geçişler sağlanmaya çalışılmıştır.⁹⁶

Yemen’de ortaya çıkan kolera salgını sırasında oluşturulan çeşitli kolera heyetlerinde 4 ay görev yapan Maltepe Hastanesi doktorlarından Kolağası Ahmed hastalanarak İstanbul’a dönmek zorunda kalmıştır. Kolağası Ahmed’in zamlı maaşlarını alabilmek için Dahiliye Nezareti’ne yazdığı yazısında özetle şunlar yer almıştır; “Yemen’de bulunduğum sırada gerek asker ve gerekse halk arasında ortaya çıkan kolera hastalığına karşı hayatımı tehlikeye atarak çalıştım. Ancak vazife sırasında halk arasında kolera vukuatı için çeşitli yerlere gönderilmem nedeniyle birçok masraf yapmak zorunda kaldım. Yaptığım bu masrafların ve zamlı maaşlarımın Dahiliye Nezareti’nden ödenmesi gerekirken alamadım. Zamlı maaşlarımın ve diğer giderlerimin Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye’ye havale edilmesini arz ederim”.⁹⁷

⁹³ BOA, DH. İD., 142/1, L. 23, Tarih: 3 Nisan 1327 (16 Nisan 1911).

⁹⁴ BOA, DH. İD., 142/1, L. 30, Tarih: 29 Mayıs 1327 (11 Haziran 1911).

⁹⁵ BOA, DH. İD., 142/1, L. 32, L. 36, Tarih: 25 Nisan 1327 (8 Mayıs 1911).

⁹⁶ BOA, DH. İD., 142/1, L. 43, Tarih: 2 Haziran 1327 (15 Haziran 1911).

⁹⁷ BOA, DH. İD., 142/1, L. 38, Tarih: 20 Haziran 1327 (3 Temmuz 1911).

Yemen’de kolera devam ederken diğer yandan da ilaç sıkıntısı çekilmiştir. 26 Nisan 1911 tarihli Dahiliye Nezareti’nden Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye Evrak Müdüriyetine gönderilen belgede, San’a belediye eczanesinde acil olarak satın alınması gereken ilaçlar için geçen sene vilayetten 10.000 kuruş gönderildiği halde ilaçların henüz gelmediği bildirilmiştir. Eczaneye istenilen zarurî ilaçların gelmemesi durumunda eczanenin kapanacağı Yemen Vilayetinden gelen telgrafta belirtilmiştir.⁹⁸ Bunun üzerine Dahiliye Nezareti’nden 24 Ağustos 1911 tarihinde Yemen Vilayeti vekaletine gönderilen yazıda, San’a belediye eczanesi için zarurî tıbbî ilaçların hazırlanarak bu hafta Hudeyde’ye hareket edecek olan Rus kökenli kumpanyası vapuruna yüklenerek gönderileceği bildirilmiştir.⁹⁹ Umûr-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umûmiye’den Dahiliye Nezareti’ne gönderilen evrakta San’a belediye eczanesine gönderilecek ilaçların 8.701 kuruş 10 para harcandığı ve 2.559 kuruş 5 paranın da Rus gemisine nakliye ücreti olarak ödendiği yazılmıştır.¹⁰⁰

20 Eylül 1911 tarihinde Dahiliye Nezareti’nden Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umûmiye Başkanlığına gönderilen yazıda vilayetlerde zararlı olan çeşitli hastalıkların yok edilmesini sağlamak için önceki sene mecliste alınan karara göre şimdilik zamlı maaşlarının kolera ödeneğinden karşılanacağı ve yeteri kadar umumî müfettiş tayin edilmesi kararlaştırılmıştır. Aynı şekilde daimî müfettiş istihdamının sonraki senenin bütçesine dahil edilmesi kabul edilmiştir.¹⁰¹

8 Ocak 1912 tarihli Sadaret ’ten Maliye Nezareti’ne gönderilen belgede, Yemen’e kolera salgını nedeniyle gönderilecek sıhhi heyetin maaş ve diğer masrafları için ödenmesi gereken 500.000 kuruşun gelecek senenin bütçesine eklenerek verilebileceği belirtilmiştir.¹⁰²

Sonuç

Osmanlı Devleti, Yemen’deki Müslümanları Portekizlilere karşı korumak amacıyla Yemen’i hâkimiyeti altına alarak, merkezden atadığı valilerle idare etmiştir. Yemen Vilayetinin yönetimi Murad Paşa ve Rıdvan Paşa arasında ikiye bölünerek verilmiştir. Fakat ortaya çıkan rekabet sonucunda Rıdvan Paşanın kıskırtması nedeniyle Arap kabileleri Zeydî Mutahharla birlikte isyan etmiştir. Yemen’de Osmanlı Devleti’ne karşı ilk isyan İmam Mutahhar’ın 1569’da San’a’yı kuşatmasıyla başlamıştır. Devam eden süreçte Osmanlı Devleti 1849, 1872, 1905 ve 1911’de Zeydî İmamlarda anlaşmalar imzalayarak ortaya çıkan isyanları bitirmek istemiştir. Yemen’de 1911 yılında Daan’da İmam Yahya ile yapılan anlaşmayla I. Dünya Savaşı sonuna kadar sulh dönemi yaşanmıştır.

19.yüzyıl başlarından itibaren İngiltere isyancı şeyhlere bağımsızlık vad ederek para ve silahlar dağıttığı gibi gönderdiği ajanlarını da kullanarak Osmanlı Devleti’ne karşı kıskırtmıştır. İngiltere’nin Yemen’e yönelmesi Fransa, Hollanda, Amerika Birleşik Devletleri ve Almanya’yı rahatsız etmiştir. Başta İngiltere olmak üzere birçok batılı devlet isyancıları kıskırtıcı faaliyetlerde bulunarak Yemen topraklarına göz dikmişlerdir. Bu durum Osmanlı Devleti’ni Yemen’deki hâkimiyetini güçlendirmeye sevk etmiştir. Bu amaçla Yemen’de asayiş sağlamak için 7.ordu kurularak, Yemen vilayet merkezi San’a olan 4 sancağa ayrılmıştır.

⁹⁸ BOA, DH. İD., 142/1, L. 29, L. 45, Tarih: 13 Nisan 1327 (26 Nisan 1911).

⁹⁹ BOA, DH. İD., 142/1, L. 53, L. 55, Tarih: 11 Ağustos 1327 (24 Ağustos 1911).

¹⁰⁰ BOA, DH. İD., 142/1, L. 65, Tarih: 3 Teşrinievvel 1327 (16 Ekim 1911).

¹⁰¹ BOA, DH. İD., 46/41, L. 1, Tarih: 7 Eylül 1327 (20 Eylül 1911).

¹⁰² BOA, Bâb-ı Âli Evrak Odası Evrakı (BEO), 3988/299045, L. 2. Tarih: 26 Kanunuevvel 1327 (8 Ocak 1912).

Osmanlı idarecilerinin Yemen’deki hatalı davranışları ve İngiliz kışkırtmasının da etkisiyle kabile hayatı yaşayan Zeydî İmamlarının Osmanlı yönetimini yok sayması sonucunda 1889 ile 1895’te iki farklı isyan çıkmıştır. İlk isyan bastırılmışsa da ikincisinde Yemen valisinin İstanbul’dan takviye kuvvet istemesi üzerine Adana ve Akka’dan yedek tugaylar gönderilmek zorunda kalınmıştır. Her ne kadar II. Abdülhamid Yemen meselesini çözmek için buradaki şeyhleri İstanbul’a çağırıp onlara paralar, hediyeler ve manevî pâyeler vermişse de bundan bir sonuç alınamamıştır. 1909’da Asir’de Şeyh İdris ve 1911’de İmam Yahya’nın isyanı karşısında Osmanlı Devleti acilen önlem almak zorunda kalmıştır. 28 Şubat 1911 tarihinde Ahmed İzzet Paşa Yemen sorununu halletmek amacıyla Hamidiye kruvazörüyle Yemen’e yollanmıştır. 1911’de İmam Yahya ile yapılan antlaşmayla ortaya çıkan sulh dönemi 1918’e kadar devam etmiştir.

1911’de Yemen’de bir yandan isyancı şeyhlerle uğraşan Osmanlı ordusu diğer taraftan da çok sayıda ölümlere neden olan koleranın etkisi altında kalmıştır. Osmanlı Devleti Yemen’deki kuvvetlerini takviye etmek amacıyla İzmir’deki 13.alayın 2.taburunun sayısını artırarak Yemen’e göndermek istemiştir. Fakat İzmir’de kolera ortaya çıkınca etraftaki kazalardan bu tabura alınan askerler tekrar yerlerine gönderilmiştir.

Diğer taraftan kolera Osmanlı ordusunu olumsuz etkilediği gibi isyancılar arasında da çok sayıda ölümlere neden olduğundan dolayı isyan hareketlerinin bozulmasını sağlayabilmiştir. Bununla birlikte askerlerden bazılarının az sayıda da olsa veba hastalığına yakalandığı ve askerler arasında koleranın sıcaklığın şiddetinden dolayı hızlı bir şekilde yayıldığı ortaya çıkmıştır. Özellikle takviye kuvvet olarak Osmanlının diğer bölgelerinden getirilen askerlerin sıcak iklim şartlarından pek fazla etkilendikleri tespit edilmiştir. Takviye olarak getirilen askerlerin elbiselerinin sıcak iklim şartlarına uygun olmaması ve arazinin dağlık yapısı gibi nedenlerden dolayı üzerlerinde ince bir giysi olan isyancılar karşısında çok fazla zayıt verilmiştir. Rumeli’de buz gibi su içmeye alışmış Osmanlı askerleri, Yemen’deki dağlık bölgeler dışındaki yerlerde ılık ve tadı kötü olan suyu içmekte zorlanmıştır.

1911 yılında Osmanlı Devleti’ni Yemen’de birincisi kolera, ikincisi hiziplere ayrılmış olan isyancı şeyhler olmak üzere iki büyük tehlike zayıf düşürmüştür. Hindistan’da koleranın ilk ortaya çıktığı andan itibaren Yemen’in hac yolu güzergahında bulunması ve askerî faaliyetler nedeniyle her zaman tehlike altında olduğu görülmüştür. Yemen’den kolerayla ilgili ilk bilgiler 25 Ocak 1911 tarihinde Hudeyde’den gelmiştir. 1911 yılında Yemen’de kolera ilk olarak Hudeyde’ye 6 saat mesafedeki San’a yolu üzerindeki Bace’de görülmüştür. Ardından Hudeyde’de kolera sirayete başlamış, sıhhi tedbirler alınarak kordon oluşturulmasına rağmen koleranın hızlı bir şekilde yayılmasından dolayı hastane ile ordugahta 36 kişi koleraya yakalanarak bunlardan 25 kişi vefat etmiştir. Bir önceki sene 101 vakada 61 kişinin vefat ettiği göz önüne alınacak olursa, Yemen’de 25 kişinin vefat etmesi oldukça yüksek görünmüştür. Aynı şekilde bölgenin dağlık yapısı nedeniyle koleraya yakalan ve vefat edenlerin sayısı tam tespit edilemediği için sayının daha çok olduğu tahmin edilmektedir. Bu nedenle Yemen’e diğer şehirlerden gelecek olan yardımcı kuvvetlere kolera bulaşmaması için mutasarrıf ve ilgili kişiler tarafından olağanüstü bir sıhhiye komisyonu oluşturulmuştur. Bu komisyonda mülkî doktorlardan Ömer Bey’in başkanlığında bakteriyolog Nuri Rami Bey, Said Bey, Hamdi Nuret Bey, 1 eczacı ile 4 tebhîr memuru yer almıştır. İstanbul’dan seyyar 2 adet etüv makinesiyle 10 adet pülverizatör Hudeyde’ye gönderilmiştir. San’a belediye eczanesinin zorunlu tıbbî ihtiyaçları için 701 kuruş 10 para harcanmış ve 2.559 kuruş 5 paranın da buraya gidecek olan Rus gemisine nakliye ücreti olarak ödenmiştir.

Yemen’de sıhî heyetteki doktorlar şubat ayının başından hazirana kadar geçen sürede vilayetin muhtelif yerlerinde özellikle Hudeyde, Menâha, Zeydiye ve Cibane civarında koleranın ortaya çıktığı yerleri kordon altına alarak kolera ile mücadele etmişlerdir. Osmanlı askerlerinden kolera ya yakalanarak savaşamayacak durumda olanlar ile birçok sivil hasta Hudeyde, Menaha, Zeydiye ve Cibane civarlarında ücretleri kolera tahsisattan karşılanarak heyette bulunan doktorlar tarafından tedavi edilmişlerdir. Kolera dan başka Osmanlı askerlerinin veba ve dizanteri hastalıklarına yakalanarak vefat ettikleri de görülmüştür. Yemen’de askerler bir yandan kolera gibi bulaşıcı hastalıklarla mücadele ederken diğer taraftan da isyancıların içme sularına attıkları zehirlerden etkilenmiştir.

Osmanlı Devleti içinde bulunduğu zor şartlara rağmen hem Yemen’deki ayaklanmayı bastırmak için farklı bölgelerden takviye askerî kuvvet göndermiş, hem de burada bulunan askerler ile sivil halkın ölümüne neden olan bulaşıcı kolera hastalığına karşı gerekli sıhî tedbirleri almaya çalışmıştır.

Kaynakça

1.Arşiv Belgeleri

- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Bâb-ı Asafî Dîvân-ı Hümâyûn Nâme-i Hümâyûn Kalemî* (A. DVN.NHM), 37/1, Lef (L.) 6, Tarih: 12 Teşrinievvel 1327 (25 Ekim 1911).
- BOA, Bâb-ı Âli Evrak Odası Evrakı (BEO), 3988/299045, L. 2, Tarih: 26 Kanunuevvel 1327 (8 Ocak 1912).
- BOA, *Dahiliye Nezareti İdare Evrakı* (DH. İD.), 142/1, L. 30, Tarih: 29 Mayıs 1327 (11 Haziran 1911).
- BOA, *Dahiliye Nezareti İdare Evrakı* (DH. İD.), 142/1, L. 32, 36, Tarih: 25 Nisan 1327 (8 Mayıs 1911).
- BOA, DH. İD., 142/1, L. 29, L. 45, Tarih: 13 Nisan 1327 (26 Nisan 1911).
- BOA, DH. İD., 142/1, L. 53, L. 55, Tarih: 11 Ağustos 1327 (24 Ağustos 1911).
- BOA, DH. İD., 142/1, L. 3, Tarih: 12 Kanunusani 1326 (25 Ocak 1911).
- BOA, DH. İD., 142/1, L. 1, Tarih: 15 Kanunusani 1326 (28 Ocak 1911).
- BOA, DH. İD., 36/5, L. 1-14, Tarih: 14 Şubat 1326 (27 Şubat 1911).
- BOA, DH. İD., 18/23, L. 7, Tarih: 29 Mart 1327 (11 Nisan 1911).
- BOA, DH. İD., 142/1, L. 23, Tarih: 3 Nisan 1327 (16 Nisan 1911).
- BOA, DH. İD., 142/1, L. 38, Tarih: 20 Haziran 1327 (3 Temmuz 1911).
- BOA, DH. İD., 46/41, L. 1, Tarih: 7 Eylül 1327 (20 Eylül 1911).
- BOA, DH. İD., 142/1, L. 65, Tarih: 3 Teşrinievvel 1327 (16 Ekim 1911).
- BOA, DH. İD., 142/1, L. 43, Tarih: 2 Haziran 1327 (15 Haziran 1911).
- BOA, DH. İD., 19/22, L. 9, L. 11, Tarih: 1 Kanunusani 1326 (14 Ocak 1911).
- BOA, DH. İD., 18/23, L. 9, Tarih: 7 Haziran 1327 (20 Haziran 1911).
- BOA, *İrade Harbiye* (İ. HB.), 74/14, L. 2, Tarih: 5 Kanunusani 1326 (18 Ocak 1911).
- BOA, *Meclis-i Vükela Mazbataları* (MV), 153/13, Tarih: 26 Mayıs 1327 (8 Haziran 1911).
- BOA, *Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat* (Y.PRK.ASK.), 74/61, L. 1, Tarih: 21 Temmuz 1308 (2 Ağustos 1892).

2.Gazeteler

- Hikmet*, numara 40, 19 Ocak 1911, İstanbul.
Rumeli, numara 334, 11 Ocak 1911, İstanbul.
Servet-i Fünun, numara 1013, 3 Ocak 1911, İstanbul.
Tanin, numara 960, 5 Mayıs 1911, İstanbul.
Tanin, numara 966, 11 Mayıs 1911, İstanbul.
Tasvir-i Efkar, numara 459, 2 Ocak 1911, İstanbul.
Tasvir-i Efkar, numara 467, 10 Ocak 1911, İstanbul.
Tasvir-i Efkar, numara 470, 13 Ocak 1911, İstanbul.
Tanin, numara 848, 13 Ocak 1911, İstanbul.
Tasvir-i Efkar, numara 478, 21 Ocak 1911, İstanbul.
Tanin, numara 856, 21 Ocak 1911, İstanbul.
Tanin, numara 857, 22 Ocak 1911, İstanbul.
Tasvir-i Efkar, numara 480, 23 Ocak 1911, İstanbul.
Tasvir-i Efkar, numara 481, 24 Ocak 1911, İstanbul.
Tasvir-i Efkar, numara 482, 25 Ocak 1911, İstanbul.
Tanin, numara 864, 29 Ocak 1911, İstanbul.
Tasvir-i Efkar, numara 497, 9 Şubat 1911, İstanbul.
Tanin, numara 875, 9 Şubat 1911, İstanbul.
Tanin, numara 892, 26 Şubat 1911, İstanbul.
Tanin, numara 899, 5 Mart 1911, İstanbul.
Tanin, numara 929, 4 Nisan 1911, İstanbul.
Tanin, numara 951, 26 Nisan 1911, İstanbul.

Diğer Kaynaklar

- Acer, Zabit (2025), “Kütahya’da Kolera Salgını, Etkileri ve Alınan Önlemler (1893)”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 83, s. 34-59.
- Ahmed Rasim (1911), *Resimli ve Haritalı Osmanlı Tarihi*, İstanbul: Şems Matbaası.
- Akalın, Durmuş. Şimşek, Kamuran (2017), “Yemen Valisi Ahmed Muhtar Paşa Dönemi ve Yemen’de Osmanlı İdaresi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 17, S. 34, s. 5-42.
- Akalın, Durmuş (2015), “Yemen’de Şeyh Said Adlı Arazi Çerçevesinde Osmanlı-Fransız Rekabeti (1868-1912)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 30, S. 1, s. 1-44.
- Akalın, Durmuş (2020), “Osmanlı Devleti’nin Son Dönemlerinde Yemen’in Kızıldeniz Sahillerinde Bir Kabile: Zeranikler”, *Dr. Kemal Daşcıoğlu’na Vefa Kitabı*, Editörler, Mithat Aydın-Süleyman İnan. Ankara: Pegem Akademi.
- Algül, Hüseyin (1997), “Hadramut”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 15, s. 65-68.
- Allahverdi, Reyhan Şahin (2015), “Yemen Tarihi Çalışmalarında Fetih ve Fatihe Bakış”, *I. Uluslararası Osmanlı’nın Birinci Hakimiyet Döneminde (M.1517-1635) Yemen Sempozyumu*, s. 95-111.
- Ayışığı, Metin (1999), “Osmanlı’nın Son Vilayeti Yemen”, *XIII. Türk Tarih Kongresi*, s. 1985-2019.
- Barlak, Yasemin (2020), “İsmail Hakkı Paşa’nın Valiliği Döneminde Yemen’de Hamidiye Askeri Teşkilatının Kuruluşu”, *Avrasya Uluslararası Araştırmaları Dergisi*, C. 8, S. 22, s. 349-361.

- Barlak, Yasemin (2017), "Yemen'de Bir Osmanlı-Arap Şehri: San'a", *İstem*, S. 30, s. 333-354.
- Bilge, Mustafa (2022), "Kızıldeniz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 22, s. 557-558.
- Bostan, İdris (2013), "Yemen Osmanlılar Devri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 43, s. 406-413.
- Britannica, The Editors of Encyclopaedia. "Mocha". Encyclopedia Britannica, 26 Apr. 2024.
- Devellioğlu, Ferit (1986), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- Durgun, Hatice (2018), "1891 Yemen İsyanında Antalya Redif Alayı: Başarı ve Talihsizlikler", *18. Türk Tarih Kongresi*, C. 6, s. 213-232.
- Ebu Said Ahmed Raşid Paşa (1874), *Tarih-i Yemen ve San'a*, C. 1, İstanbul.
- Edhem Necdet (1910), *Kolera Tabibi*, İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaacılık.
- Hasan Kadri (1910), *Yemen ve Hayati*, İstanbul: Kader Matbaası.
- İrtem, Süleyman Kâni (1999), *Osmanlı Devleti'nin Mısır Yemen Hicaz Meselesi*, Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul: Temel Yayınları.
- M. Tevfik (1910), *Memâlik-i Osmaniye Coğrafyası*, İstanbul: Karabet Matbaası.
- Mehmed Memduh (1914), *Miftâh-ı Yemen*, İstanbul: Matbaa-i Hayriyye.
- Nureddin (1909), *Yemen Layihası*, İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Orhonlu, Cengiz (1974), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Rumbeyoğlu Fahrettin Bey, Mehmed Nabi Bey (1918), *Aden ve Nevahi-i Tis'a Meselesi*, İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Rüşdü Paşa (1911), *Yemen Hatırası*, İstanbul: Matbaa-i Osmanî.
- Sarı, Ali (2023), "Yemen'de Osmanlı-İngiliz Çekişmesi: Nevâhî-i Tis'a Sınırı Örneği", Doktora Tezi, İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi.
- Sert, Serap (2022), "Yemen'de Islahat ve Çözüm: Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında Tartışmalar (1908-1911)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 37, S. 2, s. 631-656.
- Sert, Serap (2016), "Birinci Dünya Savaşı'nda Yemen, Osmanlı Devleti'nin Temsilcisi Vali Mahmut Nedim Bey'in Yemen'deki Faaliyetleri", *Akademik Bakış*, C. 9, S. 8, s. 121-139.
- Sırma, İhsan Süreyya (1982), "Yemen'in Jeo-Politik Durumu ve Osmanlı Devleti'ne Katılması", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Prof.M.Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı, s. 427-444.
- Sırma, İhsan Süreyya (1986), "Yemen" *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, C. 13, s. 371-384.
- Sırma, İhsan Süreyya (1994), *Osmanlı Devleti'nin Yıkılışında Yemen İsyanları*, İstanbul: Beyan Yayınları.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (2011), *Osmanlı Tarihi*, C. 2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yeşilyurt, Yahya, Bülent Şığva (2012), "Yemen'in Tarihî-Coğrafi Durumu ve Yeniden Fethine Dair Bir Manzume", *Tarih Dergisi*, S. 51 s. 103-121.
- Yeşilyurt, Yeşilyurt (2013), "Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yemen Valiliği ve Ona Yapılan Suikast", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 34, s. 257-285.
- Yeşilyurt, Yeşilyurt (2023), "II. Abdülhamit Dönemi Yemen'de İmam Yahya İsyanlarının Ekonomik Kökenlerine Dair Bazı Tespitler", *Tarih ve Günce*, S. 12, s. 123-142.